

Hozman, Karel

Pragmatistická koncepce pravdy

In: Hozman, Karel. *Gnoseologie pragmatismu : kritický rozbor*. Vyd. 1.
Brno: Universita J.E. Purkyně, 1969, pp. 59-89

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120281>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV

PRAGMATISTICKÁ KONCEPCE PRAVDY

1. Základní znaky pragmatistické koncepce pravdy

Pojem pravdy má v pragmatismu ústřední postavení. I pragmatisté jsou si toho pochopitelně vědomi. James na jednom místě říká, že pragmatismus v širším slova smyslu je teorie pravdy.¹ Uznání závažnosti otázek pravdy v pragmatismu se tedy projevuje přímo v definici tohoto filosofického směru, jak ji podává jeden z jeho hlavních představitelů.

Základem pragmatistických názorů na pravdu je Peircovo metodické hledisko „jasného myšlení“. K tomuto hledisku se hlásí především James a aplikuje je ve své teorii pravdy. James pak definuje pravdu rozmanitými způsoby a zdůrazňuje různé stránky pragmatistické koncepce pravdy. Tak jednou vyzvedá schopnost ideje „pracovat“, tj. vést k úspěšnému myšlení a jednání,² k uspokojování lidských tužeb; jinde uvádí, že pravda je výtvor člověka,³ a podotýká též, že myšlenky jsou části zkušenosti, které se stávají pravdivými, pokud nám pomáhají ustavit vyhovující vztah k ostatním částem naší zkušenosti,⁴ že myšlenky pracují ve sféře zkušenosti.⁵ Hovoří také o pravdě jako výpovědi o ideách, nikoliv o objektech.⁶ Často vyzdvihuje následnou užitečnost, prospěšnost v myšlení a jednání jako základní znak pravdy;⁷ někdy tento znak formuluje jako následnou výhodu.⁸ Jindy opět podtrhuje víru jako základ pravdivé myšlenky.⁹ James také používá formulace, že pravdivá je idea, která nás vede, která se nám hodí a přizpůsobuje náš život k celé skutečnosti, a tvrdí, že kopírování skutečnosti zdaleka není podstatné.¹⁰

Deweyovy a Schillerovy definice pravdy jsou ve všem rozhodujícím konformní s Jamesovými. Dewey i Schiller definují pravdu jako jeden druh dobra. Dewey se rovněž shoduje s Jamesem, když chápe pravdu in-

¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 36.

² Viz tamtéž, str. 46; viz též *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. XI.

³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 146.

⁴ Viz tamtéž, str. 38.

⁵ Viz tamtéž, str. 46, 43. Viz též *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. XIV.

⁶ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. XI.

⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 51, 52, 149.

⁸ Viz tamtéž, str. 52 aj.

⁹ Viz tamtéž, str. 51.

¹⁰ Viz tamtéž, str. 142, 143.

strumentalisticky.¹¹ Dewey zdůrazňuje pouhý hypotetický ráz pravdy,¹² znak užitečnosti,¹³ ověřenosti pravdy.¹⁴

Schiller uvádí, že pravdy jsou logické hodnoty,¹⁵ že pravda je forma hodnoty,¹⁶ že znakem pravdy je uspokojivost výsledků.¹⁷

Všechny tyto varianty pragmatistického definování pravdy mají několik společných momentů, společných jmenovatelů. Především je třeba konstatovat, že všechny jsou vyjádřením stanoviska, že pravda není odrazem objektivní skutečnosti, resp. neznamená shodu s ní. To je v definicích obsaženo implicitě. Avšak pragmatisté to uvádějí i výslovně. James píše: „V žádném případě pravda nemusí záležet ve vztahu mezi našimi zkušenostními zážitky a nějakým pravzorem nebo něčím transempirickým.“¹⁸ Tuto myšlenku opakuje pak James několikrát v různých obměněných formulacích.¹⁹ Toto popírání odrazového charakteru pravdy ladí s tím, že pragmatisté pochybují o tom, že by se počítky mohly podobat svým objektům; pojmy pak vůbec nepokládají za korespondující se skutečností. James píše, že pouze o počítkách lze s jistým zdáním pravděpodobnosti říci, že se podobají svým objektům, kdežto „látka“, z které jsou složeny všechny naše ostatní duševní obsahy, je symbolická²⁰ (symboličností míní James opak podobnosti; o tom svědčí také místo, kde James tvrdí, že „... naše ideje mohou být jenom symboly, a ne kopiemi mnohých skutečností“²¹).

James volí k objasnění svého hlediska příklad s hodinami. Pojem „hodinový stroj“ se nám podle Jamese ještě hodí, protože neodporuje skutečnosti (to jest nějakým způsobem, i když nedostačujícím, může vystihovat skutečnost). Avšak pojem „časoměrná funkce hodin“ je abstraktní, a proto nemůže nijak být kopií skutečnosti; abstraktní pojmy vůbec nemohou skutečnost odrážet.²² Abstraktní je tu zřejmě zcela oddělováno od konkrétního a vjemy jsou izolovány od pojmů. Uniká tu ze zřetele, že pojmy tvoří s vjemy jednotu a že se s nimi prolínají (že tedy také například vjem hodin neexistuje bez pojmu hodin).

Rovněž Dewey nepokládá myšlenky a pojmy za obraz skutečnosti. Výslovně píše, že vědecké koncepce nejsou odhalením priorní a nezávislé reality (to zřejmě, jak se z kontextu vyrozumívá, znamená, že vědecké koncepce nejsou odrazem přírodních jevů a vůbec hmotné skutečnosti). Vědecké koncepce jsou toliko systémy hypotéz, „vypracované za podmínek konečné zkoušky“²³. Na jiném místě Dewey přímo prohlašuje, že se myš-

¹¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 39. Srov. J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 119–120, 111.

¹² Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 128, 129.

¹³ Viz tamtéž, str. 129.

¹⁴ Viz tamtéž, str. 122.

¹⁵ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 55.

¹⁶ Viz F. C. S. Schiller, *Humanism*, London 1912, str. 55.

¹⁷ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 185.

¹⁸ W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 134.

¹⁹ Viz tamtéž, str. XI, XIV; viz též *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 252, 264.

²⁰ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, str. 471.

²¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 142.

²² Viz tamtéž, str. 132–133.

²³ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 165.

lení nemusí shodovat s objektivní skutečností: „Úkolem myšlení není shodovat se s charakteristickými znaky, které už objekty mají, nebo je re-produkovat, ale posuzovat je jako možnosti, čím se stanou následkem vytyčené operace.“²⁴

V Jamesově výroku, že s jistým zdáním pravděpodobnosti se právě počítky podobají realitě, nejde o to, že počítky zpodobují vlastnosti a stránky objektivně reálných věcí a nejde tu vůbec o nijakou podobnost mezi počítky a objektivně reálnými věcmi. Jakákoli podobnost počítků s objektivně reálnými věcmi je v rozporu se základní koncepcí „čisté zkušenosti“. Přeloženo do „jazyka“ čisté zkušenosti zní prve zmíněné místo takto: jedna část čisté zkušenosti se s jistým zdáním pravděpodobnosti podobá jiné části čisté zkušenosti.

Je pravda, že je třeba rozlišovat různé druhy shody s objektivní skutečností a dbát specifičnosti různých forem odrazu, mít tudíž na zřeteli rozdíly mezi počítky, vjemy, představami, myšlenkami, pojmy co do shody s objektivní skutečností (podle charakteru shody, hloubky poznání apod.). Jde však o dialektický odraz jako výsledek interakce subjektu a objektu, a ne jen o pouhé prožitky prosté objektivního obsahu.

Naproti tomu podle pragmatismu mají například pojmy, jak jsme se o tom již zmínili, jenom charakter symbolů, a nejsou poznáním skutečností; jsou neměnné a subjektivní. Ztrácejí na významu ve prospěch vnímání a nemohou nic zobecňovat, jsou jen jakousi reprezentací vjemové zkušenosti, a to reprezentací v rámci „čisté zkušenosti“. Myšlení má biologický smysl, slouží „přežití myslícího“. Rozum například podle Deweyho je pokusná inteligence, úkolem rozumu není poznávat věci, nýbrž „přebudovávat“ jednání — opravovat je a zdokonalovat. Myšlenky, pojmy, teorie jsou relativní a fungují jako zkumné hypotézy. Tradiční logika je odmítána.

V pragmatismu však lze najít i místa, která s uvedeným výkladem neharmonují. Tak James zastává požadavek, že se naše výroky mají shodovat se skutečností. Je to, jak říká, věcí povinnosti. James píše, že máme povinnost (ne naprosto závaznou, jen velmi podmíněnou), aby se naše výroky shodovaly se skutečností, a poznamenává, „že naše povinnost shodovat se se skutečností vyrůstá ze směsi konkrétních výhod“.²⁵ Jaká však je podstata tohoto pragmatickým způsobem zdůvodňovaného požadavku, vysvítá z pojetí reality, s níž se mají naše výroky a pojmy shodovat: „Realitou‘ humanismus nemíní nic jiného než jiné vjemové nebo pojmové zkušenosti . . .“.²⁶ O této realitě však James na jiném místě píše, že je nezávislá na nás. „ . . . Pojetí reality jako nezávislé na nás, vzaté z běžné společenské zkušenosti, je v základu pragmatistické definice pravdy. S nějakou takovou realitou musí každé tvrzení souhlasit, aby bylo pokládáno za pravdivé.“²⁷

Ani u Jamese, ani u Deweyho nejde o skutečný souhlas s realitou.

²⁴ Viz tamtéž, str. 137. Srov. Sidney Hook, článek *La place de John Dewey dans la pensée moderne*, sborník *L'Activité philosophique contemporaine en France et aux États — Unis*, I, 1950, str. 150.

²⁵ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 157.

²⁶ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York — London 1927, str. 100.

²⁷ Tamtéž, str. 218.

U Deweyho je realita též jenom realitou prožívání. Někdy však Dewey jako by naznačoval, že objektivní realitu uznává. Dewey uvádí: „Když *jednáme* a shledáme, že okolní věci neústupně oponují našim tužbám a snahám, je vnějškovost okolí přímou složkou přímé zkušenosti.“²⁸ Ovšem „vnějškovost“ není objektivní realita, „vnějškovost“ znamená u Deweyho zase jen součást zkušenosti, nepřekračuje rámec subjektu.

Je třeba povšimnout si i toho, jak Dewey koncipuje shodu ideje se skutečností. „Souhlas či shoda“, říká Dewey, „je něco jako shoda mezi vynálezem a podmínkami, jimž tento vynález má odpovídat.“²⁹ Co se tím míní, vysvětluje Dewey na svém oblíbeném příkladě s člověkem, který zabloudil v lese. Nakonec se zbloudilému člověku podaří dostat se domů, a to zásluhou toho, že má ideu „cesty vedoucí domů“.³⁰ Tato idea cesty vedoucí domů však není zobrazením skutečnosti – je jen plánem činnosti a nic více. Zdárným realizováním tohoto plánu došlo k jeho ověření, nastala shoda plánu s jeho provedením.³¹ Dewey tu odděluje představu cesty vedoucí domů od plánu jednání a nedbá toho, že představa cesty, která vede domů, byla adekvátním (nebo alespoň celkem adekvátním) odrazem skutečnosti. Tvrdí pak, že shoda existuje jen mezi plánem činnosti a jeho provedením. Správnost plánu jednání lze pak vysvětlovat jen čirou náhodou nebo se lze utíkat k smyšlenému způsobu výkladu.

Správnost plánu jednání Dewey interpretuje jako nezávislou na adekvátním odrazení objektivní skutečnosti. Jeho hledisko je pokračováním názorů Jamesových. I u Jamese je tendence oddělovat pravdivost od správnosti. James píše, že „pravdivé . . . je jen to, co je prospěšné na cestě našeho myšlení, právě tak, jako správné je toliko to, co je prospěšné na cestě našeho chování“.³²

Je bezpochyby na místě odlišovat správné od pravdivého, ne však je navzájem izolovat. Správnost cíle, plánu, projektu, činu, jednání, praxe (není-li to jen správnost náhodná, která je výjimečná) je umožněna adekvátním odrazením objektivní skutečnosti a zakládá se na něm. Pravdivost se netýká jen myšlení, ale má dosah i pro jednání, praxi. Na druhé straně se správností nevyznačuje jen praktické jednání (v jeho určitých případech), správnost se netýká jen praktického jednání, ale i myšlení, jmenovitě souzení (správnost ovšem nelze ani zde příkře oddělovat od pravdivosti). Jamesův způsob oddělování správného od pravdivého neobstojí ovšem už z toho důvodu, že správné a pravdivé chápe James jako i ostatní pragmatisté subjektivisticky.

Kdy Dewey hovoří o shodě plánu s jeho provedením, označuje plán činnosti jako vynález. Volí slovo vynález proto, že plán jednání nemá podle něho žádnou spojitost s tím, co doposud existovalo, že nemá žádný existující vzor, model, jehož by byl plán odrazem, a teží z toho závěr, že

²⁸ John Dewey, *Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder* ve sborníku *The Philosophy of John Dewey*, edited by Paul Arthur Schilpp, 1939, str. 542.

²⁹ Viz J. Dewey, *Essays in Experimental Logic*, vyd. 1917, citováno podle výboru z Deweyho spisů *Intelligence in the Modern World*, New York 1939, str. 941n.

³⁰ Viz tamtéž; *Intelligence in the Modern World*, New York 1939, str. 941.

³¹ Viz tamtéž; *Intelligence in the Modern World*, New York 1939, str. 944.

³² Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. VII; viz též *Pragmatism*, Praha 1918, str. 149.

idea, která tvoří obsah tohoto plánu, neshoduje se s objektivní skutečností. V příkladu s nalezením cesty domů je slovo vynález zcela nevhodné. Avšak vezměme skutečný vynález, jaký existuje v technice. Bylo by možno uvažovat o tom, zda by Deweyova koncepce vyhovovala pro tento případ. Je sice pravda, že pro takový vynález je typické, že nemá nějaký existující hotový model, nějaký již úplně připravený vzor v objektivní skutečnosti. To však neznamená, že tento vynález nemá žádnou souvislost s tím, co doposud existovalo. Jeho myšlenka a realizace jsou podmíněny dosavadním vývojem vědy a techniky, dosavadními vědeckými poznatky a technickými vymoženostmi, třebaže jde o novum. (Dewey v analogických případech uznává jen diskontinuitní, a nikoli též kontinuitní stránku procesu poznávání.) Avšak základním a nejdůležitějším předpokladem toho, aby to byl skutečný vynález, je fakt, že se opírá o pravdivé poznání, o adekvátní odrážení hmotné skutečnosti, především o adekvátní odrážení přírodních zákonů. A tyto zákony, jejichž znalost je ve vynálezu aplikována, existovaly už před člověkem a existují nezávisle na myšlení, vůli a praktické činnosti člověka. Je pravda, že na technickém vynálezu má nezbytný podíl lidská tvůrčí činnost. Přesto však je tento vynález toliko využitím objektivních možností daných v přírodních jevech a zákonitostech, jimiž se tyto jevy řídí. Chceme-li užít slova model, můžeme říci, že tyto objektivní možnosti jsou svého druhu modelem vynálezu.

Vraťme se však po tomto malém odbočení opět k hlavní linii našeho výkladu. Jak jsme se již zmínili, spočívá pravda podle pragmatistů ve shodě jedněch zážitků — počitků, vjemů, představ, myšlenek — s jinými zážitky — počitky, vjemy, představami, myšlenkami. Přitom pragmatisté vyzvedávají hlavně shodu se zážitky vjemovými. Tato imanentnost shody, to, že jde o shodu chápanou jako souhlas uvnitř prožívání, ve sféře prožívání je jedním z jejich důležitých znaků. Pragmatisté však spolu s tím zdůrazňují i další důležitý znak této shody, totiž že se uskutečňuje při uplatňování poznání.

2. Vztah pravdivosti ideje a verifikace v pragmatismu

V pragmatismu nacházíme formulaci, že pravda není vnitřní vlastností ideje, ale že „přichází k ideji“³³. Jindy je totéž hledisko vyjádřeno tak, že souhlas ideje s realitou spočívá v tom, jak idea „pracuje“³⁴, že teorie a ideje nemohou být pravdivé nebo klamné samy o sobě, nýbrž ve svém použití nebo upotřebení³⁵. Pravdivost ideje je vlastně událost, proces uplatnění ideje, který je zároveň procesem jejího ověření³⁶. Už z Deweyova příkladu, na němž ilustroval svou koncepci o shodě plánu s jeho provedením, která je aplikací principu, že pravda se uskutečňuje v procesu použití ideje, bylo zřejmé, že tento princip vtěsnává skutečnost do určitého myšlenkového schématu. Zásadou, že „pravda přichází k ideji“, ať už vyjádře-

³³ Viz např. W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 134.

³⁴ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York — London 1927, str. 218.

³⁵ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 193.

³⁶ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 134, 146.

nou tím či oním způsobem, se opět dokládá subjektivistické chápání souhlasu ideje s realitou v pragmatismu. Proces uplatnění ideje je zároveň verifikací ideje a tato verifikace se chápe netoliko v obvyklém významu slova jako ověření, ale zároveň ve významu činění pravdy (jako doslovný překlad latinského „verificatio“). Ověření je ztotožněno s tvořením pravdy – v procesu uplatnění ideje se pravdivost ideje ověřuje tím, že se tato pravdivost vytváří. Je ovšem možné klást otázku, jak lze mluvit o ověřování pravdivosti ideje, když v tomto ověřování pravdivost teprve vzniká. Porušování logiky svědčí o tom, že není oprávněné klást rovnítko mezi pravdu a ověřování pravdy.

Pragmatisté činí pravdu závislou na ověření. To vzdáleně připomíná takovou definici pravdy, v níž se říká, že pravda je adekvátní odraz předmětů a jevů přírody a společnosti existujících mimo vědomí a nezávisle na něm, ověřený praxí. S takovou definicí pravdy se lze někdy setkat v naší literatuře. Takové určení pravdy se arci zásadně liší od pragmatistického. Je založeno na materialistickém řešení základní filosofické otázky – to je první podstatný rozdíl – a spolu s tím na materialistickém pojetí kritéria praxe. Avšak povšimněme si toho, zda i v této zcela odlišné definici pravdy je na místě uvádět ověřenost praxí jako jednu ze specifických diferencí. Stoupenci takové definice pojem pravdy neoprávněně zúžují. Definici bezpečně dokázané pravdy vydávají za definici pravdy vůbec. Takové zúžení pojmu pravdy vede pak k neudržitelným závěrům, že například před objevením planety Neptun byl Koperníkův heliocentrický názor nepravdivý, a že teprve experimentálním důkazem se stal po třech letech pravdivým. Zastánci zmíněné definice pravdy zřejmě mlčky zaměňují hypotetičnost s nepravdivostí a bezpečnou jistotou poznání s jeho objektivností. Důkazů přivádějících takovou definici pravdy ad absurdum by bylo možno uvést řadu. Například i Leninova teorie o možnosti vítězství socialismu v jedné odděleně vzaté zemi, podstatně významná v marxismu-leninismu, by se stala pravdivou teprve s vítězstvím Velké říjnové socialistické revoluce a vybudováním socialismu v Sovětském svazu, kdežto předtím by byla nepravdivá. Ve skutečnosti ověření praxí nedodává poznatkům, jichž bylo dosaženo, pravdivosti, adekvátní shody myšlenky se vztahy v objektivní realitě. Právě tak se nepravdivý názor nestává nepravdivým teprve tehdy, když je vyvrácen praxí. Kritérium praxe neurčuje, nýbrž pouze ověřuje shodu, míru shody, či neshodu poznatku s objektivní skutečností.

Teoretický závěr může být ověřen praxí v jistých případech dříve, než byl tento závěr formulován. Například marxistický poznatek, že dělnické hnutí ponechané svému živelnému vývoji nedospěje k vyšší než tradeunionistické formě třídního boje, není jen stále znovu ověřován praxí dodatečně, po své formulaci, nýbrž byl již tehdy, když byl marxismem zjištěn, prověřen praxí, bojem dělnické třídy. Fakt, že prověrka praxí dává bezpečnou jistotu poznání, dokazuje, že praxe je vědecké kritérium pravdy. Toto kritérium se však nedostává ke slovu jen při uplatňování teorie v praxi (jak tomu obvykle bývá), ale v určitých případech v jistém smyslu i předem, před formulováním teoretického poznatku.

Zastánci uvedené definice pravdy se domnívají, že se jejich názor shoduje s pojetím Leninovým (poukazují přitom obvykle na Leninovu po-

známku ve *Filosofických sešitech* o dialektické cestě poznání *pravdy*, cestě, která jde od živého nazírání k abstraktnímu myšlení *a od něho k praxi*).³⁷ Avšak Leninovo řešení problému se svým obsahem i precizností markantně liší od zkoumané definice. V polemice s Bogdanovem o otázce, v čem je objektivita pravdy, definuje Lenin objektivní pravdu jako takový obsah lidských představ, který nezávisí na subjektu, který nezávisí ani na člověku, ani na lidstvu.³⁸ Lenin tedy v definici neuvádí prověřenost praxí jako znak pravdy. Nejen však to, na témž místě při kritice Bogdanovova idealistického názoru na pravdu ostře odmítá směšování otázky objektivnosti pravdy s otázkou jejího kritéria a píše, že o kritériu pravdy „je třeba mluvit zvlášť a nesměšovat tuto otázku s otázkou, zda existuje objektivní pravda“.³⁹ Bylo by možno citovat ještě jiná místa svědčící o tom, že Leninovy názory na vztah pravdy a praxe jsou pravým opakem mínění těch, kdo tvrdí, že bez ověření praxí nemůže být poznatek pravdivý.⁴⁰

Hájíme-li názor, že ověření poznatku praxí není podmínkou jeho pravdivosti, neznamená to, že bychom též odmítali myšlenku, že ověřování poznatků praxí je součástí procesu poznání. Zdůrazňujeme naopak, že prověrka poznatků praxí je nutnou složkou tohoto procesu. Vždyť prověrka teoretických poznatků praxí dává bezpečnou jistotu poznání, a dále, ověřování poznatků v experimentu, ověřování poznatků při jejich aplikaci v průmyslu atp. je namnoze spojeno se získáváním nových, dosud nezjištěných poznatků a velmi často vede k tomu, že se dosavadní poznatky zpřesňují a prohlubují. V dalších důsledcích ověřování poznatků v praxi se tedy i poznání zpřesňuje, prohlubuje a stává úplnějším. Jak získávání bezpečné jistoty při ověřování pravdivosti poznatku praxí, tak i zmíněné další souvislosti tohoto ověřování přirozeně nemohou nebyť součástí procesu poznání. Praxe je ovšem součástí procesu poznání nejen jako ověřovatelka poznání, ale především proto, že je vůbec základem tohoto procesu. (O praxi jako základu poznání jsme však již pojednali dříve.)

Verifikace poznatků praxí jako jediným kritériem pravdy se kvalitativně liší od teoretických argumentů a logických způsobů dokazování; to však neznamená, že je třeba tento druh dokazování odvrhnout. Je třeba zmínit se o tom proto, že v pragmatismu existuje tendence nedoceňovat význam teoretických argumentů a logického způsobu dokazování pravdy a pokládat za důkaz pravdy jen specificky pojatou praxi. Je tu však rozdíl mezi zásadou a důsledností, jak je tato zásada dodržována. Někdy od ní pragmatisté slevují a spolu s důkazem praxí uznávají v jisté, byť velmi omezené míře i teoretické argumenty v podobě úsudků „zdravého rozumu“ apod.⁴¹ Občas, i když poměrně jen zřídka, ustupují pak i od své teze, že pravdivost ideje se vytváří jejím ověřením. Tak například James kromě pravdy ještě rozeznává „pravdu ante rem“, dosud neověřenou, toliko ověřitelnou praxí.⁴²

³⁷ Viz V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 140.

³⁸ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 125.

³⁹ Viz tamtéž, str. 126.

⁴⁰ Viz tamtéž, str. 142n., 177 aj.

⁴¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 145.

⁴² Viz tamtéž, str. 147.

Naše úvahy nás však přivádějí k problému, v čem je nejvlastnější podstata pragmatistického ověření ideje. Tuto otázku je třeba rozebrat blíže.

3. Pragmatistické chápání kritéria pravdy

Pragmatisté zdůrazňují, že ověření ideje spočívá v úspěchu (pro nějž volí též termín prospěch, užitek, výhoda, osvědčení, uspokojení apod.). Neříkají blíže, o jaký úspěch jde, nanejvýš odlišují úspěch myšlení jako kritérium pravdy od úspěchu jednání jako kritéria správnosti, avšak rozhodující důraz kladou na úspěch jednání, aniž, jak tomu velmi často bývá, rozlišují, zda se tak ověřuje pravdivost, či správnost. Vzhledem k tomu, že pragmatisté nikde jasně nevymezují pojem „úspěchu“, zbývá otázka, v čem „úspěch“ záleží. Z toho, co jsme už dříve uvedli o úloze zkušenosti v pragmatistické teorii poznání, je nasnadě závěr, že — v teoretické rovině vzato — je „úspěch“ totéž co uspokojivý smyslový zážitek. A tento závěr je nepochybně oprávněný. Potvrzuje jej i fakt, že sami pragmatisté hovoří o tom, že naše ideje, pojmy, teorie platí jako pravdivé jen potud, pokud harmonicky vedou zpět ke světu smyslů, že vjemem se verifikuje pojem,⁴³ že ideje se stávají pravdivými jen tehdy, když nám umožňují uspokojivé stanovisko k ostatním částem naší zkušenosti.⁴⁴ Je jistý rozdíl mezi Jamesem a Deweyem v tomto ohledu: Dewey ještě více než James vyzvedá aktivitu praktického jednání. James hovoří o tom, že zkušenost ověřující význam výroku musí být spíše jedinečná než aktivní — „aktivnost“ zkušenosti ovšem nikterak nepopírá. Dewey zdůrazňuje „aktivnost“ zážitku například tím, že hovoří o rozlišujících operacích, které mají za úkol rozřešit problém.⁴⁵ Ale u Jamese, u Deweyho i u pragmatistů jiných jde stále toliko o zážitek, jmenovitě o uspokojivý zážitek, kterým se verifikuje pravdivost ideje, pojmů, teorie (i Deweyho operace jsou zážitky, jsou to „zakoušená jednání“). „Úspěch“ v pragmatismu není tedy objektivním kritériem pravdivosti ideje. To je ještě zdůrazněno vyzvedáváním jedinečnosti ověřujícího zážitku. (Ostatně — chceme-li použít vzdálené analogie — ani při materialistickém pojetí kritéria pravdy nestačí mnohdy jediný zdařilý praktický zásah, jediný zdařilý experiment atp. k objektivnímu ověření pravdivosti myšlenky — a nezdařilý zásah zase nepostačuje k jejímu vyvrácení — praxe obvykle teprve po delším časovém průběhu při více opakovaných zásazích ověřuje pravdu objektivně; a především není to praxe samotného jednotlivce, není to individuální, nýbrž společenská praxe, která objektivně verifikuje pravdu.)

Zkušenost se chápe jako ověřovatelka pravdy i v případě takzvané náboženské zkušenosti, v níž se mystické vize vydávají za důkaz pravdivosti náboženské víry. Přitom i zde má být takovým důkazem zkušenost jedinečná. Zejména v těchto souvislostech klade pragmatismus důraz na svou

⁴³ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York — London 1927, str. 135. Srov. W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 134, 136.

⁴⁴ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 38—39.

⁴⁵ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 197.

myšlenku, že jedinečnost „zkušenosti“ je dána individualitou jednotlivce a že individualita jednotlivce záleží v pocitu, v prožitku.⁴⁶

Avšak vraťme se k termínu „úspěch“ v pragmatistické definici pravdy. „Úspěch“ spočívá, jak jsme řekli, v uspokojivé jedinečné zkušenosti. Tím však není řečeno vše. V pragmatistických spisech lze zjistit ještě blíže, v čem ona jedinečná zkušenost, onen uspokojivý zážitek, onen „úspěch“ záleží. Je tu třeba vzít v úvahu především Jamesovu stať *The Will to Believe* a kapitolu *The Perception of Reality* v Jamesově spisu *Principles of Psychology*. V těchto pojednáních James podává svou psychologickou teorii přesvědčenosti. Jejím základem je Humova teze, že víra v něco znamená jen mít živou a aktivní ideu, teze, na niž se James výslovně odvolává. V článku *The Will to Believe* hovoří James o tzv. hypotéze živé a mrtvé (jako příklad uvádí to, že víra v Mahdiho je pro Araba živá, pro nás úplně mrtvá hypotéza); živá hypotéza se týká našeho „já“, je naším přesvědčením. „Živá“ nebo „mrtvá“ neznamenaají, jak James podotýká, vnitřní vlastnosti hypotézy; živost a neživost se zakládá na vztahu hypotézy k individuálnímu mysliteli.⁴⁷ Míra živosti představy pak určuje míru reálnosti představovaného objektu.⁴⁸ Reálnost věcí závisí na přesvědčení jednotlivce, je závislá na subjektu. James říká, že reálné je to, co vzbuzuje, podněcuje náš zájem,⁴⁹ a že reálnost klesá, jestliže klesá pozornost.⁵⁰ James rozeznává několik světů — svět smyslový, svět vědy, svět ideálních vztahů a abstraktních pravd, svět „idolů lidského rodu“, různé supranaturální světy, různé světy „individuálních mínění“ i světy šílenství a vrtochů — a říká, že každý z těchto světů je svým způsobem reálný, je-li naň zaměřena pozornost.⁵¹ Každý jednotlivec má dominující pozornostní zvyky a ty rozhodují o reálnosti toho kterého světa, včetně světa fantasií a iluzí a světa supranaturálního.⁵² Reálnost věcí je tudíž určována subjektem. James výslovně uvádí, že zdroj a původ reality je „subjektivní, jsme to my“.⁵³ Víra v realitu je zakotvena v našem „já“. „Smysl pro realitu“ (jindy užívá James termínu „smysl pro náš vlastní život“) rozhoduje o naší víře v realitu.⁵⁴ Tento smysl má emocionální charakter a tkví v našem „já“. „Svět živých skutečností jako opak neskutečností je ... zakotven v ‚já‘ vzatém jako aktivní a emocionální.“⁵⁵ Iracionální povaha „víry v realitu“ vysvětluje i z Jamesových slov: „... zjišťujeme, že věříme, ale stěží víme jak nebo proč.“⁵⁶ Spolu s city určuje víru i vůle.⁵⁷ Jinde James říká, že víra je pocit reality a že víra je „ve své vnitřní podstatě jistý druh citění, které je spo-

⁴⁶ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 499–502.

⁴⁷ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London — New York 1943, str. 101.

⁴⁸ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 307.

⁴⁹ Viz tamtéž, str. 295.

⁵⁰ Viz tamtéž, str. 293.

⁵¹ Viz tamtéž, str. 291–293.

⁵² Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 295.

⁵³ Viz tamtéž, str. 296–297.

⁵⁴ Viz tamtéž, str. 297, 317.

⁵⁵ Viz tamtéž, str. 297.

⁵⁶ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London — New York 1943, str. 106.

⁵⁷ Viz tamtéž, str. 107.

jeno s emocemi víc než cokoli jiného“.⁵⁸ (S tímto místem koresponduje i místo v *Pragmatismu*, kde se uvádí, že všechny filosofie budou souzeny city,⁵⁹ a výrok v *The Will to Believe*, že pocity povinnosti rozhodovat, zda jde o pravdu, nebo o omyl, jsou toliko výrazem našeho citového života.⁶⁰) Víra je spjata s emocemi a spadá v jedno s vůlí. James výslovně říká, že „vůle a víra, které znamenají určitý vztah mezi objekty a ‚já‘, jsou dvě jména pro týž *psychologický* jev“.⁶¹ I existence samé pravdy je věcí víry.⁶² Jestliže se takto skepticky hovoří o samé existenci pravdy, nepřekvapí pak ani požadavek, že „... *musíme jen chladnokrevně jednat, jako kdyby příslušná věc byla skutečná, a pokračovat v jednání, jako kdyby byla skutečná, a nesporně to nakonec povede k takovému jejímu spojení s našim životem, že se skutečnou stane*“.⁶³ To je stará teologická doktrína a v souhlase s tím James poznamenává, že postup, který doporučuje, je způsob, jakého se používá k vytváření náboženské víry;⁶⁴ tento Jamesův požadavek je konformní i s Peirceovým názorem, že realita je výsledek zvyku jednat. Jindy James uvádí, že sama víra ve fakt může pomoci fakt vytvořit. Přece jen však najdeme i místa, kde takové stanovisko zmírňuje: jsme-li například stížen těžkým revmatismem a připoutání na lůžko nebo jestliže nemáme téměř žádné peníze, těžko získáme víru, že jsme zdraví nebo že máme hodně peněz.⁶⁵ Avšak takové korektury nic nemění na základním hledisku: realita i pravda závisí na naší víře. James nezatajuje důsledky a smysl tohoto hlediska. Hned na počátku článku *The Will to Believe* podotýká, že je to esej k ospravedlnění náboženské víry.⁶⁶ Svě pojednání *The Will to Believe* končí pak vyjádřením vděčnosti na adresu společnosti Society for Psychical Research, kde James aktivně pracoval, společnosti, která se snažila nevědeckými pokusy dokazovat nadpřirozené jevy. Jak James sám poznamenává, kritika pak stať o „vůli věřit“ přejmenovala na „vůli předstírat“ a „vůli klamat“.⁶⁷

Líčení povahy a úlohy víry v realitu a pravdu se má však dodat hodnověrnosti některými psychologickými fakty, zejména některými introspektivními postřehy o prožívání přesvědčenosti o něčem. James má pravdu například v tom, že přesvědčení člověka je spojeno s citovými prožitky atp. Konstatuje tu například fakt, že nepocítujeme-li, že naše přesvědčení je fundováno dostatečnou evidencí, neprožíváme radost, i když je samo přesvědčení správné. James uvádí i jiné podobné výsledky introspektivního pozorování. Třebaže se James odvolává na některé psychologické poznatky, nemůže jimi dokazovat pravdivost uvedených teorií. Samotný introspektivní popis duševních dějů nemůže být důkazem závěru o povaze našeho poznání.

⁵⁸ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 283.

⁵⁹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 25.

⁶⁰ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London – New York 1943, str. 114.

⁶¹ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 321.

⁶² Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London – New York 1943, str. 106.

⁶³ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 321.

⁶⁴ Viz tamtéž, str. 322.

⁶⁵ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London – New York 1943, str. 102.

⁶⁶ Viz tamtéž, str. 100.

⁶⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 174.

Dosud jsme však nezodpověděli otázku, kterou jsme si prve položili, totiž čím je určován úspěch uváděný v pragmatistické definici pravdy. Ukázali jsme, že podle Jamese je realita a pravda závislá na subjektu, na vůli a víře a že víra zase spočívá v citu. Je třeba ještě doplnit, co James píše na jiném místě svého spisu *Principles of Psychology*: emoce jsou svázány s instinkty, nejsou od nich odlučitelné.⁶⁸ Víra v realitu a pravdu tedy koneckonců tkví v emocích a instinktu. Opět se nám tu objevuje určitá stránka pragmatistického biologického pojetí poznání. Již dříve jsme poukázali na to, že poznání má podle pragmatismu biologickou funkci a rozvíjí se na podkladě biologického chování. Jak je zřejmé, i pragmatistická víra v realitu a pravdu má biologický základ. O míře reálnosti či nereálnosti „úspěchu“ musí též rozhodovat víra; míra reálnosti či nereálnosti „úspěchu“ musí tedy být koneckonců posuzována emocemi nerozlučně spjatými s instinkty: konečné kritérium pravdy je tedy nikoli sám „úspěch“, nýbrž emoce a instinkt, biologický faktor. Tento závěr sice James nikde explicitě nepodává, avšak na jednom místě ve svém *Pragmatismu* uvádí víru přímo v definici pravdy, v tom smyslu, že „...co je pro nás lepší věřit, je pro nás pravdivé...“,⁶⁹ a připojuje, že míra vitální prospěšnosti rozhoduje o tom, co je pro nás lépe věřit, a co se tedy stane pro nás pravdivým.⁷⁰

Je třeba podotknout, že Jamesovy teze obsažené ve stati *The Will to Believe* a analogické výroky v jeho jiných spisech, které tuto stať doplňují, nepředstavují výlučně názory Jamesovy, a povšimnout si také toho, že se netýkají jen interpretace pojmů reálného a pravdivého. Mají mnohem dalekosáhlejší uplatnění. Jsou základem celé gnoseologie pragmatismu jak Jamesova, tak i Deweyova, Schillerova a dalších autorů.

Zatím jsme pojednali jen o teoretických souvislostech pragmatistického pojmu „úspěch“. Je však třeba připomenout i to, že pragmatismus byl často obviňován, že je názorem hmotářským, že je „filosofií dolaru“ apod. Jestliže pragmatismus je jak po gnoseologické, tak i filosoficko-antropologické stránce v jistém smyslu filosofií úspěchu a v daném kulturním prostředí se chápe povýtce extravertně jako nějakým způsobem objektivovaný zdařilý výsledek, není divu, že byl pragmatismus pochopen takto jednostranně. Pragmatisté se proti výtkám přizemnosti své filosofie bránili, a to hlavně v tom směru, že obsah pojmu „úspěch“ je koncipován mnohem širě a že zahrnuje i pouhé duševní uspokojení. Nicméně závěry o tom, že pragmatismus požaduje dosahovat nízkých cílů a málo ušlechtilých hodnot, mohou být vyvozovány z některých názorů pragmatistů, zejména ze subjektivistických momentů pragmatistické teorie pravdy.

Kromě kritéria úspěchu, uspokojení atp. se pragmatisté někdy odvolávají i na jiná, abychom tak řekli, „nepragmatistická“ kritéria pravdy. Tak například někdy hovoří o tom, že se teorie má posuzovat „zdravým rozumem“,⁷¹ nebo jindy zároveň s kritériem uspokojení zastávají i požada-

⁶⁸ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 442.

⁶⁹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 53.

⁷⁰ Viz tamtéž, str. 52–53.

⁷¹ Viz tamtéž, str. 145; jinde však James vyjadřuje „zdravému rozumu“ nedůvěru – viz cit. dílo, str. 129.

vek jisté koherence či konzistence idejí (ideje je nutné hodnotit podle jejich vlivu na systém stávajících pravd⁷²), někdy zastávají jakousi odrůdu *consensu omnium* („naše myšlení a přesvědčení platí, pokud nikdo proti nim nečiní námitky“⁷³), jindy uvádějí jakýsi princip selekce idejí („skutečné věci jsou výsledkem redukce věcí, které jsou pokládány za nesku- tečné“); používají i principu „ekonomie myšlení“⁷⁴ kterému též dávají nový název „princip vědeckého vkusu či elegance“.⁷⁵ V tom, že se netrvá jen na specifickém typu kritéria pravdy, se projevuje určitá velkorysost, avšak zároveň eklektická stránka pragmatismu. Stojí za zmínku i požadavek, že nová pravda, aby byla pravdou, má se maximálně shodovat a minimálně rozcházet se starými názory.⁷⁶ Zdá se, že v tomto požadavku maximální kontinuity poznání, zanedbávajícím to, že ve vývoji poznání je zapotřebí též naprosté negace, úplného opouštění zastaralých názorů, je také možno spatřovat jednu z variant pragmatistického názoru na kri- térium pravdy, třebaže tato varianta nepřilíží ladí s jeho nejtypičtějším pragmatistickým pojetím.

Nedůslednosti a občas uplatňovaný eklekticismus v otázce, co je kri- tériem pravdy, nemění nic na základním faktu, že podle pragmatistů je to především a v rozhodující míře víra (spojená s vůlí, emocemi a konec- kanců spočívající v instinktu), která činí ideje pravdivými, nebo neprav- divými. Pragmatisticky pojatá praxe nachází pak svůj fundament v taktu pojaté víře. Takové spojení je zcela ústrojné. Bylo by možné vzpomenout názoru, který uplatňuje Lenin při kritice francouzského filosofa Le Roye, blízkého pragmatismu. Podle Lenina harmonují iracionální zdroje poznání – srdce, cit, pud, víra – s kritériem praxe, jestliže je toto kritérium inter- pretováno v subjektivním smyslu, tj. neuznává-li se, že dokazuje objek- tivní pravdu (subjektivní pravda náboženství je pak kladena vedle sub- jektivní pravdy vědy).⁷⁷ Leninova kritika Le Royových názorů na otázku pravdy je přílehlavá pro vystižení charakteru pragmatistického kritéria pravdy.

O pragmatistickém kritériu pravdy platí i to, co píše Lenin, když kri- tizuje Machovy názory na praxi: „Pro materialistu ‚úspěch‘ lidské praxe dokazuje, že naše představy jsou v souladu s objektivní povahou věcí, jež vnímáme. Pro solipsistu znamená ‚úspěch‘ vše to, co je *mně* zapotřebí v *praxi*...“⁷⁸ I v pragmatismu se „úspěch“ chápe subjektivisticky, jako úspěch z hlediska subjektu, a to subjektu jednotlivce. Nejlépe je to vidět v Jamesově výroku, že uspokojivější řešení problému znamená uspokojivější řešení „pro nás“ a že „*různé osoby zajisté zdůrazní své požadavky a uspokojení různé*“.⁷⁹ Dewey se však ohrazuje proti tomu, že „uspoko-

⁷² Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 38.

⁷³ Viz W. James, cit. dílo, str. 139. Srov. sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 216.

⁷⁴ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 291; viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 145.

⁷⁵ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 145.

⁷⁶ Viz tamtéž, str. 40.

⁷⁷ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 308n.

⁷⁸ Tamtéž, str. 144.

⁷⁹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 41.

jení“ je jen subjektivní.⁸⁰ Na druhé straně lze najít u Deweyho výrok, v němž se zračí subjektivnost a relativnost pragmatistického kritéria pravdy. Dewey říká, že existuje právě tolik druhů pravdivého poznání, kolik existuje závěrů na základě rozlišujících operací.⁸¹ James a právě tak Dewey a další pragmatisté hlásají pluralitu pravd a tato pluralita pravd je dána jak jedinečností ověřujících zážitků, tak i závislostí pravdy na subjektu individua. Jak podle Jamese, tak podle Deweyho závisí pravda na subjektu.

V pragmatismu je však tendence prezentovat „úspěch“ jako kritérium nestranné, shodující se s hlediskem „zdravého rozumu“. James píše, že i víra v objektivní předměty existující dříve než idea může uspokojovat.⁸² Avšak „uspokojivost“ víry je jen subjektivní pocit a není nikde zaručeno, že objektivní předměty existující dříve než idea, jak o tom James mluví, jsou skutečně objektivně reálné předměty, a ne jen domnělé objektivně reálné předměty; na jedné straně objektivně reálné předměty zůstávají stále věcí pouhé víry (není tedy nijak jisté, že opravdu objektivně reálné existují), na druhé straně i neexistujícím věcem, náboženským bytostem apod., může být prisuzována na základě této víry objektivní reálnost.

*

Pokud jde o subjektivitu pragmatistického kritéria pravdy, je poučné povšimnout si též toho, jak toto kritérium funguje při aplikaci na historická fakta. Pragmatisté píší, že historická fakta sice nepřipouštějí přímé ověření, ale že když se naše ideje o událostech minulosti shodují s jejich účinky, jsou tyto ideje pravdivé. Přitom shoda ideje s fakty prý spočívá v tom, že idea nás vede právě tak k užitečným slovům a pojmům jako ke konkrétní skutečnosti.⁸³ Taková koncepce ověření fakt je aplikována v článku se zajímavým názvem *Existence Julia Caesara*. James tam píše: „... fakt, že Caesar skutečně existoval, může učinit tvrzení o tom falešným nebo irrelevantním, právě tak, jako je může učinit pravdivým, aniž se toto tvrzení v tom či onom případě samo musí změnit... Protože pravda znamená souhlas s realitou, je způsob souhlasu praktickým problémem, který může být rozřešen toliko subjektivním pojmem vztahu.“⁸⁴ Takové hledisko doslova vzaté a aplikované v historiografii by bylo na překážku úsilí adekvátně poznat historická fakta a mohlo by narušit celý smysl této vědecké disciplíny. V souvislosti s tím lze připomenout, co píše Schiller o vztahu pragmatistů k minulosti. Jak Schiller vysvětluje, jde pragmatismu o jednání a pragmatismus zaměřuje svůj zřetel k budoucnosti, kdežto minulost není podle něho to, co se nás skutečně týká. Proti tomu lze namítnout, že mezi minulostí, přítomností a budoucností je spolu s diskontinuitou i kontinuita a že minulost se nás v mnoha směrech týká velmi živě. Podstatu toho, proč je pro nás minulost zásadně důležitá, lze

⁸⁰ Viz např. Rekonstrukce ve filosofii, Praha 1929, str. 120.

⁸¹ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 197.

⁸² Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 253.

⁸³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 144.

⁸⁴ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 224.

shrnout tak, že bez pochopení minulosti není možné ani pochopení přítomnosti a že bez vědeckého bádání o minulosti by nemohlo existovat poznání vývojových zákonů přírody a společnosti, v důsledku toho by nebylo možno pravdivě vysvětlit přítomnost a ani by neexistovalo vědecké vodítko pro naše jednání a pro vytváření budoucnosti.

Pragmatistické kritérium pravdy se na zjišťování minulosti nehodí. To správně postihl náš význačný filosof František Krejčí.⁸⁵ Z pragmatistů například G. H. Mead naznačuje, že toto kritérium nevyhovuje práci historika.⁸⁶ Avšak lze se tázat i na to, jak se toto kritérium hodí na přítomnost, a to na věci existující v současnosti, které však nemůžeme v určitém okamžiku vnímat. James na to dává určitou odpověď. Volí jako příklad otázku, zda existuje Japonsko, ačkoli jsme tam nikdy nebyli. Předpokládáme je proto, že samo nás svou činností k domněnce o své existenci (výslovně se hovoří jen o domněnce) přivádí, poněvadž vše, co víme, přispívá k této domněnce a nic jí nepřekáží.⁸⁷ To, co tu James píše, je v rozporu s jeho názory na existenci Julia Caesara. I v případě Julia Caesara nám přece nic nepřekáží v tom, abychom předpokládali, že existoval; vše, co víme, nebrání této myšlence, naopak ji podporuje, jsou tu i účinky, jako je dílo *Zápisky o válce galské* atp. James však fakticky dává historickou existenci Julia Caesara v pochybnost. Přestože James uvádí, že nepřímé verifikace jsou platné zrovna tak jako přímé, připouští to zřejmě jen někdy pod tíhou fakt. Jak se vyrozumívá, poněkud pevnější víra v pravdivost ideje je možná jen tam, kde je možné přímé ověření zkušeností. Takové stanovisko ovšem vydává v pochybnost velmi mnoho významných věcí, o jejichž existenci není skutečného důvodu pochybovat. Kromě toho je verifikace zkušeností tak, jak ji koncipuje James, stěží vůbec proveditelná. Vysvítá to z jeho příkladu s hodinami visícími na stěně posluchárny, v níž přednášel. Přestože hodiny vnímal, nepokládal jejich existenci za přímo ověřenou.⁸⁸ Nevysvětluje proč, ale můžeme se právem domnívat, že je tomu tak proto, že vlastně pomocí vjemů jsou (přes některé opačné výroky) podle jeho přesvědčení verifikovatelné koneckonců zase jenom vjemy, a nikoli pojmy. Avšak vjemy věcí neexistují bez pojmů věcí a pojmy věcí podle něho přímo verifikovatelné zřejmě nejsou. Důsledek toho by byl, že existence věcí je neverifikovatelná (leđa kdyby byla uznána i verifikace nepřímá, tu však pragmatismus většinou neuznává). Takový závěr by pak odpovídal koncepci, že všechno poznání má jen hypotetický charakter a že věci jsou toliko předmětem víry.

*

Praxe podle pragmatistů není a nemá být důkazem objektivní pravdy. Ovšem ani jím být nemůže. Pravda podle nich není odrazem objektivně reálných vztahů, ale vzniká z úspěchu. Poznání přitom má funkci sloužit biologickému chování, má být, analogicky jako u Macha, biologicky pro-

⁸⁵ Viz Fr. Krejčí, *Filosofie posledních let před válkou*, Praha 1930, str. 145.

⁸⁶ Viz G. H. Mead, *The Philosophy of the Act*, Chicago 1938, str. 97.

⁸⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 138.

⁸⁸ Viz tamtéž, str. 137–138.

spěšné. Avšak poznání může být biologicky prospěšné, prospěšné v lidské praxi, v zachování života, v zachování druhu, jestliže odráží objektivní pravdu, na člověku nezávislou.⁸⁹

Skutečný úspěch praxe, není-li to jen úspěch náhodný, je podložen objektivně pravdivým poznáním skutečnosti. Úspěch v pragmatistické definici pravdy je chápán v subjektivním duchu. Marxismus přikládá pojmu praxe velký význam a klade jej do základu své teorie poznání.⁹⁰ Praxe je v marxismu základním předpokladem objektivní poznání. V tom je obzvlášť markantní rozdíl mezi filosofií marxistickou a pragmatistickou.

Praxe je základem poznání a kritériem pravdy; stále se vyvíjí, mění směrem k větší dokonalosti, stává se mnohotvárnější atp. A právě především proto, že se praxe takto rozvíjí, prodělává pokrok i poznání, zdokonaluje se, prohlubuje a rozšiřuje. A protože se praxe progresivně vyvíjí, rozvíjí se i podíl absolutního momentu v kritériu pravdy.

V pragmatisticky pojatém kritériu pravdy však absolutní moment není. Kritérium pravdy je podle pragmatismu jen relativní. Pouhá relativnost je dána pragmatistickým názorem, že kritérium pravdy je záležitostí jednotlivcov „já“, i názorem, že ověřující zkušenost je jedinečná. Z něho se vyvozuje hledisko „plurality pravd“. Pragmatistické kritérium pravdy je koncipováno v duchu subjektivního idealismu a relativismu. Relativistické a subjektivistické pojetí kritéria pravdy ladí s relativistickým a subjektivistickým pojetím pravdy samé.

Pragmatistický pojem praxe v protikladu k marxistickému stěží napomáhá jistotě poznání. Zdá se, že pragmatisté si to do značné míry uvědomují. Například Dewey se zmiňuje o tom, že „... všechny záležitosti praktické akce v sobě zahrnují element nejistoty...“⁹¹

Při svém výkladu pojmu pravdy pragmatisté zhusta proklamují, že koncepce pravdy zastávaná anglickým a americkým hegelovským idealismem neobstojí. James brojí proti tomu, že tento novohegelovský idealismus pokládá pravdu za „absolutní shodu našich myšlenek se stejně absolutní skutečností“.⁹² Z kritiky tohoto, jak říká neutilitaristického, pyšného, vznešeného, povýšeného atp., pojetí pravdy těží pak James argumenty pro obhajobu svého hlediska plurality pravd.⁹³ I jindy, když pojednává o pojmu pravdy, těží James často z kritiky anglického a amerického hegelovského idealismu pro zdůvodňování pragmatistických názorů. James při tom sugeruje čtenáři dojem, jako by z nesprávnosti jedněch koncepcí plynula správnost koncepce pragmatistické.

Jakékoli názory jsou podle pragmatismu toliko subjektivní. Je-li rozhodování o tom, co je pravda a co není, určováno citem (citovými potřebami) a vůlí (vůli věřit), nelze se pak dobrat skutečné pravdy a každý má svou pravdu, právě tak jako ve známém Pirandellově dramatu.

*

⁸⁹ Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 144.

⁹⁰ Viz tamtéž.

⁹¹ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 26.

⁹² Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 45.

⁹³ Viz tamtéž.

Je však zajímavé položit si otázku, čím je dána různost názorů různých lidských subjektů. Pokud jde o základní zaměření jednotlivcov nazírání, pokud jde o jeho světový názor, dává na to odpověď James ve svém *Pragmatismu*: letora určuje, proč určitý jedinec má právě takový světový názor, jaký má. James přímo říká, že letora vnucuje filosofu ten nebo onen (sentimentálnější nebo hrubší) světový názor.⁹⁴ Dějiny filosofie jsou podle jiného Jamesova výroku do značné míry dějinami jakéhosi rozkolu lidských letor.⁹⁵ James vyděluje jako dva hlavní filosofické směry empirismus a racionalismus; tyto kontrastující názory jsou výrazem empiristické a racionalistické letory. Kromě těchto dvou krajních případů existují, jak James podotýká, i smíšené typy letor, spojující jisté prvky obou typů. Takovéto smíšené typy jsou pak nejčastější.⁹⁶ Ani s jedním, ani s druhým krajním případem není James spokojen. Proti nim vyzvedá jako nejčastější takový typ, kde je spojeno empiristické zaměření s náboženským smýšlením, které bylo podle něho doposud charakteristické pro racionalismus, nikoli pro empirismus (resp., jak James dále zpřesňuje, dosavadní empiristická filosofie nebyla dosti náboženská).⁹⁷ Různost světových názorů závisí sice na letoře (která je podle Jamese jakási celková intelektuální psychické založení člověka), avšak, jak se vyrozumívá z toho, co James uvádí dále, o hodnotě světového názoru už letora nerozhoduje. James se dovolává lidských potřeb, užitečnosti pro život atp.,⁹⁸ dovolává se opět pragmatistických kritérií, aby vylíčil jako nejhodnotnější onu filosofii, která v sobě spojuje smysl pro fakta s náboženským smýšlením,⁹⁹ to jest aby propagoval pragmatistickou filosofii jako nejlepší, již se má dát přednost před ostatními.

Jamesův pokus vykládat světový názor a filosofii psychologickou typologií není v psychologické a filosofické literatuře ničím výjimečným. Tak například W. Dilthey rozeznává tři typy světového názoru (označuje je jako materialismus, objektivní idealismus a idealismus svobody), které vyvozuje ze struktury duševního života. Rovněž K. Jaspers zakládá své filosofické názorové typy na psychických činitelích. Vyskytly se též pokusy vysvětlovat různost názorů ve filosofii na podkladě biologicky fundované typologie.¹⁰⁰ Patří sem psychologové jako E. Kretschmer, C. G. Jung, E. R. Jaensch aj. Provést bližší kritický rozbor všech těchto typologií se vymyká z rámce našeho tématu. Je však třeba zdůraznit, že rozdílnost a protikladnost filosofických směrů nemá příčinu psychologickou, nemá původ v psychickém, povahovém založení lidí, že nemá též původ v biologických činitelích, ale že má příčinu sociální. Psychický svéráz ani biologičtí činitelé rovněž neurčují tvoření a zastávání té které filosofie či toho kterého světového názoru u daného jedince. Je to výsledek působení společenských příčin. Nejvýmluvnějším dokladem toho je skutečnost,

⁹⁴ Viz tamtéž, str. 4.

⁹⁵ Viz tamtéž.

⁹⁶ Viz tamtéž, str. 5.

⁹⁷ Viz tamtéž, str. 6–13, 27.

⁹⁸ Viz tamtéž, str. 9, 184.

⁹⁹ Viz tamtéž, str. 22.

¹⁰⁰ Srov. S. L. Rubinštejn, *Základy obecné psychologie*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, str. 79–80.

že jistý světový názor zastávají a ve své činnosti se jím řídí lidé nejrůznějšího psychického založení a rovněž i lidé různé tělesné konstituce a různé barvy pleti. Důležitou stránkou lidské letory je podle Jamesovy interpretace temperament. James mluví o „silné temperamentové vizi“, která má „napříště platit v dějinách lidských názorů“.¹⁰¹ Proti tomu však fakta opět ukazují, že temperament nemůže rozhodovat o přijetí a zastávání toho či onoho světového názoru. Temperament je psychická stránka osobnosti podmíněná ve velké míře biologicky. Avšak to, že je přijímán ten nebo onen světový názor, je určeno sociálně; sociální příčinu má například to, že lidé nejrůznějších temperamentů jsou komunisty, a právě tak i to, že lidé rozmanitých temperamentů jsou pragmatisty.

Vysvětlování typů filosofického myšlení pouze pomocí psychologie nemůže postačit. Spolu s psychologickým aspektem této problematiky je třeba dbát i aspektu sociologického, který má nesrovnatelně podstatnější význam, a nezapomínat ani na fakt, že vývoj filosofického myšlení je do jisté míry determinován zevnitř, že jde o relativní samovývoj.

4. Vztah pragmatismu a machismu v otázce pravdy

Příbuznost podstatných znaků pragmatismu a machismu, o níž jsme se zmínili již dříve, lze zjistit i v teoretických názorech na pravdu. Machismus je v zásadě předlohou pragmatistického pojetí pravdy. James se dovolává jako vzoru Macha, Ostwalda, Duhema, a to zejména proto, že podle nich jediná doslovně pravdivá věc je skutečnost a jediná skutečnost, již známe, je „...smyslová skutečnost, proud našeho čítí a vzrušení, tak jak plyne“.¹⁰² Pragmatistické názory na pravdu připomíná pak obzvláště silně jeden z výroků ruského stoupence machismu Bogdanova, citovaný Leninem: „Pravda je živá organizující forma zkušenosti, vede nás někam v naší činnosti, dává nám oporu v životním boji.“¹⁰³ Nabízí se tu ke srovnání Hookova teorie „etické shody“, která se nejvíce podobá bogdanovovskému pojetí pravdy jako „všeobecné platnosti“, třebaže se u Hooka má tato platnost týkat jen etických problémů. Hook, dovoláváje se Deweyho, koriguje jistým způsobem důsledek, které mají pragmatistické principy pro etiku, a hovoří o tzv. etické shodě jako o „shodě, které bylo dosaženo shodou přesvědčení na základě racionálních prostředků“.¹⁰⁴ Bogdanov kromě toho směšuje otázky kritéria pravdy a její objektivnosti. Na podkladě toho, že směšuje obě tyto otázky a zastává názor, že neexistuje objektivní kritérium pravdy, dělá Bogdanov závěr, že neexistuje objektivní pravda. Pravda je mu pak jen organizující formou lidské zkušenosti.¹⁰⁵ V podobném duchu postupuje i pragmatismus, kterému rovněž sply-

¹⁰¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 5.

¹⁰² Viz tamtéž, str. 128.

¹⁰³ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 135–136.

¹⁰⁴ Viz sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 216.

¹⁰⁵ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 126.

vá v jedno problém kritéria pravdy a obsahu pravdivého poznatku. Pravdu činí závislou na ověření kritériem pravdy, to se však chápe jen subjektivně. Směšování obou otázek vede v pragmatismu k obdobnému výsledku – k tomu, že není uznávána objektivní povaha pravdy.

V pragmatismu lze najít i jistou analogii avenariovské „princiální koordinace“. V jedné své stati James píše, že pravdivost poznatku je do jistého stupně předurčena: „Pravda o nějaké události, minulé, přítomné nebo budoucí, je . . . jen fakt, že *jestliže* událost vůbec někdy *vejde* ve známost, povaha poznatku je do jistého stupně předurčena.“¹⁰⁶ Avšak čím je předurčena pravdivost poznatku? James píše: „Pravda, která předchází aktuálnímu poznání faktu, znamená toliko to, co by případně musil o tom věřit kterýkoli možný poznávatel.“¹⁰⁷ I zde činí James pravdu stále závislou na subjektu (byť jen subjektu „možném“), a nejen to, i objekt činí závislým na (byť jen „možném“) subjektu. V souhlase s tím si James o něco dále v těchto svých úvahách klade otázku: jak mohlo existovat poznání, když neexistoval ten, kdo poznává. James na to odpovídá: „ . . . *možná nebo virtuální* pravda mohla existovat, protože poznávatel by se popřípadě mohl narodit; a postižitelná pravda existuje, poněvadž, abstraktně vzato, není nic v povaze antediluvialních událostí, co by dělalo aplikaci na ně nepochopitelnou.“¹⁰⁸ Jak vidno, abstrahujeme-li od některých bezpodstatných odstínů, jsou Jamesovy názory totožné s avenariovskou zásadou „princiální koordinace“, kterou podrobil kritice Lenin.

Stejně jako avenariovská „princiální koordinace“ i její pragmatistická obdoba souvisí s tím, že není uznávána existence přírody před člověkem. James říká: „O kterém z našich mnoha objektů máme věřit, že opravdu byl a pracoval předtím, než začala lidská mysl? Čas, prostor, druh, číslo, sériový řád, příčina, vědomí jsou věci, které není snadné neučinit objekty – i transcendentální idealismus je ponechává jako ‚empiricky skutečné‘. Substance, hmota, síla padají snáze při kritice a druhotné kvality nekladou téměř žádný odpor.“¹⁰⁹ Jak se vyrozumívá, čas, prostor, druh, příčina atp. jsou kladeny na stejnou úroveň s vědomím, není uznána jejich objektivně reálná existence, toliko je děláme objekty (a spolu s nimi děláme objektem i vědomí – zřejmě proto, aby vědomí, které opravdu nemá objektivně reálnou existenci, bylo ponecháno na stejné úrovni s nimi). Jestliže prostor, čas, druh, příčinu atd. objekty toliko děláme a jestliže hmota, síla atp. neobstojí před kritikou, nepřekvapí pak názor uvedený o něco dále, že mimovědomý svět je naším libovolným postulátem: „Můžeme postulovat zcela svobodně extramentální *ono* . . . , avšak když jsme tak učinili, je těžko uspokojivě určit, co to je, vzhledem k tomu, že různé předpokládaná co jsou v opozici a jsou vzájemně zapletena i zapletená s historií lidské mysli.“¹¹⁰ To, že postulát „extramentálního onoho“ není postulátem něčeho objektivně reálného, je zdůrazněno i tezí, která uzavírá všechny úvahy o extramentálních entitách, tezí, že nejdříve existuje

¹⁰⁶ W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 294.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Viz tamtéž.

¹⁰⁹ W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 256.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 256–257.

velmi chaotická čistá zkušenost a ta pak vybuduje mysl.¹¹¹ Analogických prvků v machistické a v pragmatistické filosofii existuje množství. Vedle nich lze konstatovat dílčí rozdíly, spočívající hlavně v tom, že machismus je v podstatě filosofie nazíravá, kdežto pragmatismus je filosofii svérázně koncipované aktivní praxe.

Shodné rysy machismu a pragmatismu zdůrazňuje Lenin v *Materialismu a empiriokriticismu*,¹¹² kde podává pádnou a přiléhavou kritiku podstaty pragmatistické filosofie. Lze se domnívat, že by Lenin analyzoval i rozdíly, jimiž se pragmatismus odlišuje od machismu, kdyby v době, kdy byl *Materialismus a empiriokriticismus* psán, byla pragmatistická „filosofická móda“ významněji pronikla do Ruska. Pragmatistické spisy byly v Rusku ve větším měřítku publikovány teprve o něco později, jak o tom svědčí Leninova zmínka v dopisu N. J. Vilonovi ze 7. 4. 1910, týkající se toho, že v Rusku tehdy byli jako novinka ve filosofii horlivě překládáni pragmatističtí autoři.¹¹³ Vedle shod mezi různými variantami machistické filosofie (jako v případě Bogdanovova „empiriomonismu“ nebo Juškevičova „empiriosymbolismu“) Lenin zevrubně sledoval i jejich odlišnosti. Z toho je možno usuzovat, že by Lenin v *Materialismu a empiriokriticismu* ukázal v plném světle i specifické rysy pragmatistického filosofického směru, kdyby se zaměřil na jeho bližší analýzu. Přesto, že se však Lenin podrobně kritickému rozboru pragmatismu nevěnoval, přinášejí Leninova filosofická díla neobyčejně významné podněty k postihu charakteru pragmatistické filosofie.

5. Pragmatismus o pravdě jako výtvaru člověka

Názor, že pravda není objektivní, je v pragmatismu zdůvodňován v neposlední řadě tezí, že pravdu vytváří člověk. K výkladu o tom se dobře hodí zejména výroky Schillerovy. Schiller zdůrazňuje, že zkušenost je aktivní, že je to stále experimentování, v duchu své koncepce, že zkušenost je totožná s experimentem.¹¹⁴ Pouhé pasivní přijímání a pozorování je podle Schillera nemyslitelné a nemohlo by nás přivést k poznání.¹¹⁵ Schiller přitom líčí své pojetí pravdy jako realistické; uvádí (a James se toho dovolává), že pravda má dva praktické aspekty: jednak to, že je relevantní v poměru k situaci, a jednak následnou užitečnost.¹¹⁶ Avšak je třeba poznamenat, že rys relevantnosti, pokud jde o situaci, je nejenom prověřován, ale i vytvářen následnou užitečností. Schiller tedy pragmatistickou koncepci v jádru neopravuje, jen ji prezentuje ve vylepšené formě jako „realistickou“. Ostatně v kapitole *The Making of Truth (Stu-*

¹¹¹ Viz tamtéž, str. 257–258.

¹¹² Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 361.

¹¹³ Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 34, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 405.

¹¹⁴ Viz např. *Studies in Humanism*, London 1912, str. 191.

¹¹⁵ Viz tamtéž.

¹¹⁶ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 216.

dies in Humanism) výslovně píše, že chce pojímat pravdu jako „...zcela a důsledně závislou... na lidském životě a sloužící jeho potřebám, jako vytvořenou námi a vztahující se k naší zkušenosti, a produkující všechno, co se nazývá ‚skutečné‘ a ‚absolutní‘ a ‚transcendentní‘, imanentně, v průběhu svého kognitivního fungování“.¹¹⁷ Podobně „zlidštuje“ pravdu i James; píše, že právě tak jako člověk nenašlapuje více pravou než levou nohou, tak je i nemožno oddělit reálné činitele od činitelů ryze lidských ve vzrůstu naší poznávací zkušenosti.¹¹⁸ Tito „lidštitel“ se například uplatňují u vjemů. James píše: „Na poli vjemů vykonává náš duch jistou libovolnou volbu. Naším vkládáním a vylučováním označujeme rozsah tohoto pole, naším zdůvodňováním označujeme jeho popředí a pozadí, naším seřazováním čteme jedním nebo druhým směrem. Dostaneme kus mramoru, sochu však vytesáme sami.“¹¹⁹ Podotýkáme, že James v této souvislosti zdůrazňuje, že „vjemy jsou nám vnucovány, přicházejíce neznámo odkud“¹²⁰.

Je sice pravda, že náš poznávací aparát má jistou pořadající funkci, avšak jde o to, že se jistým způsobem uspořádává působení hmotných věcí na naše smyslové orgány. Není to také nic libovolného. Toto uspořádávání spočívá v tom, že vjemy neexistují izolovaně od pojmů, že vjemy věcí nemohou existovat bez pojmů věcí. Nejde zde ovšem jen o nahodilé uspořádávání: adekvátní vnímání věcí by neexistovalo bez adekvátního pojmového odrážení skutečnosti. Je též pravda, že při vnímání můžeme zaměřit pozornost na určité stránky a vlastnosti věcí a jiných si nevšímat atp. Avšak adekvátní vnímání věcí je i zde určeno objektivně, tím, že věci mají tyto stránky a vlastnosti. Naším subjektivním zaměřením, jde-li o adekvátní vnímání jistých stránek a vlastností věcí, je určeno jen to, že v daném případě vnímáme právě jen určité stránky a vlastnosti věcí a ne jiné.

Naše subjektivní zaměření rozhoduje podle Jamese i o obsahu našich myšlenek. James píše: „Co tvrdíme o skutečnosti, závisí na perspektivě, do níž ji klademe.“¹²¹ Pokračuje tvrzením, že „skutečnost má svůj vlastní obsah, jehož kvalita však závisí na nás“¹²². Tyto výroky nevyznívají zcela jednoznačně, avšak to, že i obsah skutečnosti se pokládá za vytvořený námi, vysvítá z výroků o kujnosti světa a o tom, že pravdu tvoří člověk.¹²³ Přestože James vyzvedal význam fakt a psal o účtě pragmatismu k faktům,¹²⁴ nezakrývá zde subjektivistické a voluntaristické pojetí pravdy a skutečnosti. Jde o názor nejen Jamesův a Schillerův, ale o názor, v němž jsou i jiní pragmatisté zajedno. Srovnejme například, co píše čínský pragmatista Chu Š': „Pravda je v podstatě vytvářena lidmi pro lidi. A jmenují ji tak pěkně pravdou proto, že jim přináší výhodu. To, co nazýváme pravdou, je v podstatě náš nástroj, podobný listu papíru, kousku křídly, bříd-

¹¹⁷ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 183.

¹¹⁸ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 168.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 166.

¹²⁰ Viz tamtéž, str. 164.

¹²¹ Viz tamtéž, str. 165.

¹²² Viz tamtéž.

¹²³ Viz tamtéž, str. 173.

¹²⁴ W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 9, 13, 22, 27.

licové tabulce nebo čajníku v našich rukou.¹²⁵ Týž Chu Š' píše v souhlasu s tím, že například vědecké zákony a pravidla jsou výtvar lidí.¹²⁶ Je pravda, že pravdivý poznatek je lidský výtvar, lidská vymoženost, něco, čeho se dosáhlo lidským úsilím, avšak není to libovolný výtvar člověka. Shoduje se s objektivní skutečností, odpovídá objektivním věcem a jevům. Poznání závisí na člověku, závisí však podstatně i na poznávané realitě a je výsledkem vzájemného působení subjektu a objektu. Aktivní stránka poznávání je ve filosofii velmi často v duchu nazíravosti filosofie zanedbávána, avšak ani úlohu subjektu, ani úlohu objektu při jejich interakci nelze přecenit.

V některých místech u Schillera a Jamese je naznačeno, že teze o tom, že člověk dělá skutečnost, souvisí s tezí, že člověk je tvůrcem poznání. Máme na mysli například to, že Schiller pokládá realitu faktu za závislou na našem přání uznat jej za fakt, nebo to, že James spojuje hledisko, že svět je kujný, s názorem, že člověk je tvůrcem pravdy.¹²⁷

K zdůvodňování teze, že lidský subjekt vytváří jak skutečnost, tak i pravdivost ideje, se v pragmatismu uvádí příklad tohoto typu: víra, že získáme něčí náklonnost, nás vede k vytvoření faktu, k získání cizí náklonnosti. Přáním, aby něco bylo faktem, se tento fakt uskutečňuje. Zároveň se tu vytváří pravda, vytváří se tu pravdivost víry, že se přízně dotyčného člověka dosáhne. Jde tu však zjevně o záměnu pojmů. Získání přízně, náklonnosti někoho je využití možností, které jsou objektivně dány. Jednání, kterým se náklonnost získává, ověřuje pravdu, že tyto možnosti existují. Tehdy, když žádné objektivní možnosti nejsou, je vše marné. Možnost se uskutečňuje realizací, avšak realizace nemůže vytvořit možnost (přesně vzato, tam, kde neexistuje možnost, nelze o realizaci hovořit).

Podobný je příklad se zbloudilým nezkušeným horolezcem, který si může zachránit život jen odvážným skokem, jenž však může snadno skončit smrtelně. Zdaří-li se skok, způsobila to víra, že vše šťastně dopadne, neboť dodala člověku odvahy, zmobilizovala jeho síly atp.; jednal správně, protože věřil v to, po čem toužil.¹²⁸ Ani tento příklad neobstojí. Je pravda, že využití objektivních možností závisí na subjektu a že subjekt může objektivní možnosti určitou měrou měnit nebo rozšiřovat, avšak základem jsou stále objektivní možnosti a subjekt bez nich úspěchu dosáhnout nemůže. Z týchž důvodů nevytváří lidská subjektivita pravdivost ideje (resp. víry).

Jestliže je obsah poznatku pokládán jen za subjektivní lidský výtvar, zahazuje se tím rozdíl mezi pravdou a nepravdou. I lež pak může být stavěna naroveň pravdě. Mluvě o italských stoupcích pragmatismu Papinim a Prezzolinim, kteří usilovali o to, vytvořit teorii poznání, jež by byla teoretickým fundamentem lži, Fr. Krejčí poznamenává, že hájit lež není zkarikování pragmatistického principu,¹²⁹ ale „... je to jenom důsledné provedení tohoto principu, důsledné přijetí Jamesova ponětí pravdi-

¹²⁵ Experimentalismus, viz Chu Š', Spisy, díl II, str. 101 — citováno podle Čžan Žu-siň, Kritika pragmatistické filosofie Chu Ši, ruský překlad E. V. Nikogosova, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1958, str. 24.

¹²⁶ Tamtéž, str. 79 — citováno podle ruského překladu autora Čžan Žu-siň, str. 24.

¹²⁷ Viz W. James, Pragmatism, Praha 1918, str. 173.

¹²⁸ Viz W. James, Selected Papers on Philosophy, London — New York 1943, str. 153.

¹²⁹ Viz Fr. Krejčí, Filosofie posledních let před válkou, Praha 1930, str. 144.

vosti“.¹³⁰ K tomu by bylo možno uvést, že Krejčí sice postihl důsledky pragmatistické relativizace pravdy, avšak subjektivním úmyslem pragmatistů zjevně nebylo klást pravdu naroveň lži, nýbrž zharmonizovat pravdu se subjektivitou člověka. Rozdíl mezi pravdou a nepravdou (a rovněž i lží) je setřen u německého filosofa H. Vaihingera. Podle jeho názorů, předkládaných v knize *Die Philosophie des Als Ob*, jsou myšlenky, a to i vědecké pravdy a pojmy používané ve vědě, toliko naše fikce; a nejen to, vše, co ve světě existuje, jsou prý jen fikce. J. Linhart poukazuje na některé shodné rysy filosofie H. Vaihingera a světového názoru K. Čapka.¹³¹ Linhart rovněž uvádí: „Kdežto americký pragmatismus se neodvážil likvidovat pojem pravdy a ztotožnil ji s užitečností, evropští pragmatisté vůbec odmítají pojem pravdy a vydávají ji za jednu z fikcí: pravdivost hypotézy je v její užitečnosti, avšak je to pravdivost ryze vymyšlená. Do logického konce dovedl tento princip Nietzsche, i když časově byl předchůdcem pragmatistů.“¹³² Linhart v podstatě správně vystihl rozdíl mezi pojetím pravdy v americkém pragmatismu a u evropských autorů, jejichž pojetí pravdy je s pojetím pragmatistickým příbuzné. Odlišnosti mezi americkými a evropskými autory, které jmenuje Linhart, považujeme však za kvalitativní (nedomníváme se, že by Vaihingerův fikcionalismus nebo Nietzscheovy názory byly zařaditelné do pragmatismu). Analogie mezi myšlenkou, že všechno, co existuje, jsou fikce, a ideou anglického a amerického pragmatismu, že člověk je tvůrcem skutečnosti a pravdy, je ovšem nepopíratelná.

O tom, že pragmatisté subjektivně usilují zachovávat protiklad mezi pravdivým a nepravdivým, svědčí obzvláště Jamesův výrok, že o pravdivosti můžeme říci, že je absolutně cenná, že je dobrá, a to bezpodmínečně, kdežto nepravdivost je hodná zavržení, je bezpodmínečně špatná.¹³³ James dokonce nabádá: „Máme myslet pravdivě, máme se chránit nepravdivého, a to imperativně.“¹³⁴

Některé pragmatistické výroky však vzbuzují zdání, že pragmatisté uznávají též absolutní pravdu.

6. Pragmatismus o absolutní a relativní pravdě

O absolutní pravdě a pragmatistické interpretaci tohoto pojmu lze v pragmatistických spisech najít řadu míst. James píše: „Absolutně‘ pravdivé je to, čeho žádná další zkušenost nezmění, je to ideální, v dále se ztrácející bod, k němuž se jednou budou sbíhat všechny naše dočasné pravdy.“¹³⁵ James rovněž uvádí: „Jako všechny polopravdy i absolutní pravda bude musit být vyrobena, vyrobena z množství ověřených zkušeností,

¹³⁰ Viz tamtéž.

¹³¹ Viz J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Izdatelstvo inostrannoj literatury, Moskva 1954, str. 67.

¹³² Viz tamtéž, str. 68.

¹³³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 155.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž, str. 150.

k čemuž všechny polopravdivé ideje přispějí svými kvotami.“¹³⁶ Jestliže první výrok ukazuje, že pragmatisticky pojatá „absolutní pravda“ je koncipována empiristicky, z druhého výroku vysvítá, že je koncipována zároveň subjektivisticky – jde o lidský „výrobek“.

Na rozdíl od Jamese považuje Schiller pojem absolutní pravdy za bezcenný a škodlivý,¹³⁷ jeho přijetí za bezúčelné a nepotřebné.¹³⁸ Avšak i Schiller o něco dále pozměňuje názor a přijímá absolutní pravdu, ovšem v pragmatistickém přehodnocení jako ideál pravdy (vyrozumívá se, že ideál neuskutečnitelný), která je adekvátní pro každý lidský účel.¹³⁹ Tyto pragmatistické formulace „absolutní pravdy“ jsou ovšem něčím zcela jiným než uznáním skutečné absolutní pravdy; vždyť už proto, že pravda není pokládána za objektivní, nemá smysl hovořit o absolutní pravdě.¹⁴⁰

James pojednává o „absolutní pravdě“ v souvislosti s kritikou statického pojetí pravdy; proti němu uvádí, že zkušenost nás nutí, abychom opravovali své dočasné formule.¹⁴¹ I na jiných místech, v jiných souvislostech kritizuje James statické pojetí pravdy.¹⁴² I podle Schillera podléhá pravdivé poznání změnám.¹⁴³ Dewey pak je oponentem názoru, že pravda a klam jsou ustálené, hotové, statické vlastnosti věcí samých.¹⁴⁴ I marxismus se dívá na pravdu jako na proces. Ovšem je tu zásadní rozdíl. Marxistická filosofie pohlíží na pravdu jako na proces dialektický. Pragmatismus však dělá na podkladě kritiky statického pojetí pravdy¹⁴⁵ krajní závěr, že pravda je výlučně nestatická a že pohyb pravdy je ryze diskontinuitní. James podotýká, že to, „co se hodí zkušenosti určitého okamžiku, nemusí se stejně hodit veškeré další zkušenosti... Zatím musíme dnes žít podle pravdy, jaké možno dnes dosáhnout, avšak musíme být připraveni zítra ji nazvat nepravdou“.¹⁴⁶ Na jiném místě James uvádí, že idea je tak dlouho pravdivá, pokud je pro náš život užitečné v ní věřit.¹⁴⁷ Pravda může mít podle Jamese chvílkový charakter; to, co bylo jeden den pravdou, může jí druhého dne přestal být. S tímto názorem ladí i názor Schillerův, že totéž tvrzení je jednou pravdou, podruhé omylem.¹⁴⁸ Kritika statického chápání pravdy, uplatňovaná najednou zároveň s kritikou racionalismu a při polemice proti anglickým a americkým hegelovcům,¹⁴⁹ je vedena v duchu relativistického přístupu k otázce pravdy. Pragmatisté přisuzují svým protivníkům – objektivním idealistům – statický pohled na pravdu a

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 207, 209n.

¹³⁸ Viz tamtéž, str. 209.

¹³⁹ Viz tamtéž, str. 213.

¹⁴⁰ O vztahu mezi objektivní a absolutní pravdou viz Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 136n., 141.

¹⁴¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 150.

¹⁴² Viz tamtéž, str. 133, 152.

¹⁴³ Viz např. F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 213.

¹⁴⁴ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 121.

¹⁴⁵ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 138.

¹⁴⁶ Viz tamtéž, str. 149.

¹⁴⁷ Viz tamtéž, str. 51.

¹⁴⁸ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 212n.

¹⁴⁹ Viz např. W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 133, 152, J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 121.

z kritiky tohoto názoru čerpají důvody pro subjektivismus a relativismus.¹⁵⁰ Pragmatisté kritizují pojetí pravdy těch filosofii, s nimiž nesouhlasí, ještě v některých jiných ohledech a obdobným způsobem z toho pro sebe těží; tak například Dewey brojí proti dogmatickému chápání pravdy, které připisuje klasické filosofii¹⁵¹ (aniž je tato paušální výtka spravedlivá). Analogicky čerpá Dewey z kritiky apriorního pojetí pravdy.¹⁵²

Pragmatistická kritika idealistických protivníků se však vždy nevyznačuje důsledností. Týž James, který kritizuje statické chápání pravdy, tvrdí na druhé straně, že pojmy jsou zcela neměnné, a má naprosto statický názor na pojmy bez ohledu na to, že je to v rozporu s jeho „nestatickým“ pohledem na pravdu.

Projevem pragmatistického relativismu je i boj proti „absolutistickému“ pojetí poznání a skutečnosti. K tomu píše americký profesor Irwin Edman v článku *Dewey and Art*, že Deweyova filosofie začala jako revolta proti myšlenkovým systémům, které přibíraly intelektuální absolutno jako skutečně skutečné. U Deweyho je též estetické absolutno: zkušenost v její integritě.¹⁵³ S podstatou tohoto Edmanova názoru lze zajisté souhlasit; Dewey brojí proti „absolutismu“, sám však je „absolutista“, sám absolutizuje zkušenost. Vjemy, představy, myšlenky, pojmy, praxe a nakonec vůbec vše, co existuje, je zkušenost. Dewey klade rovnítko mezi zkušeností a skutečností. Zkušenost tak absorbuje všechno existující (to ovšem platí nejen o Deweym, ale i o pragmatistech jiných). Dewey označuje za absolutistický i marxismus. Absolutismus zde podle Deweyho tvrzení spočívá v tom, že je společnost vysvětlována ekonomickým faktorem jako jediným. Státní zřízení v SSSR vydává Dewey za totalitní režim jakožto uplatnění absolutistického hlediska v politické praxi.¹⁵⁴ Pragmatismus zná jen protivy: relativismus — absolutismus a ve shodě s tím zařazuje teorie, které nemají relativistický charakter, do teorií absolutistických. Argument, kterým se Dewey snaží dokazovat, že je marxismus absolutistický, má svůj původ u Bernsteina, v Bernsteinově interpretaci a kritice marxistického pojetí dějin a byl vyvrácen již dlouho před tím, než vyšla Deweyova kniha *Freedom and Culture*, kde se o tomto domnělém absolutismu pojednává. Rovněž ke svému tvrzení o totalitním zřízení v SSSR nepodává Dewey žádné věcné argumenty; jde tu jen o pouhou insinuaci.

Pro zajímavost uvedme, že Jim Cork ve svém článku *John Dewey and Karl Marx*, kde líčí pragmatismus a marxismus jako filosofie spolu souhlasící, píše, že prý Marx i Dewey „jsou oponenty absolutní pravdy ve prospěch relativních a provizorních pravd...“¹⁵⁵. Cork tedy interpretuje marxistický názor na pravdu v zcela opačném duchu, než interpretuje marxismus Dewey. Oba se však pohybují v krajnostech zabsolutněné relativnosti i absolutnosti a oba tvrdí nepravdy. Z Corka lze však přijmout jeho konstatování o pragmatistickém relativizování v pojetí pravdy. To je

¹⁵⁰ Viz např. J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 121.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž, str. 121–122.

¹⁵³ Viz sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 65.

¹⁵⁴ Viz J. Dewey, *Freedom and Culture*, New York 1939, str. 77–80, 83–84, 88–91.

¹⁵⁵ Viz sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 339.

pak ve shodě s tím, že se pragmatisté výslovně hlásí k relativismu v pohledu na poznání. James píše: „My pragmatisté jsme typičtí relativisté.“¹⁵⁶ Zastávají relativistické hledisko nejenom v pojetí pravdy, ale i pokud jde o uznávání něčeho za pravdu. U Jamese k tomu nacházíme formulaci, podle níž „je zcela samozřejmé, že naše povinnost uznávat pravdu je velmi podmíněnou“¹⁵⁷. Podmíněnost uznávání pravd je dána tím, zda jsou účelným prostředkem k dosažení něčeho.¹⁵⁸

Někteří autoři pokládají tento pragmatistický relativismus za velmi cenný pro vědu. Tak americký profesor historie Sidney Ratner píše v článku *Dewey's Contribution to Historical Theory*: „Dewey též umožňuje kritickému čtenáři, aby si vypracoval principy ‚objektivního relativismu‘ nebo ‚relativisticky objektivní historie‘, která obsáhne všechny platné body historických relativistů, aniž přijme jejich teoretické omyly.“¹⁵⁹ Deweyovy relativistické názory na společnost jsou podle Ratnera povolány „vyhnat provincialismus a umožnit koncipovat historii, která by se blížila větší objektivitě a univerzalitě“¹⁶⁰. Je však třeba namítnout, že relativismus — jak na to poukázal Lenin — vede k připouštění idejí nevědeckých vedle idejí vědeckých.¹⁶¹ Dialektické myšlení, zahrnující moment relativnosti, napomáhá rozvoji vědy. To však není možné tvrdit o holém relativismu.

Vzhledem ke svému ryzímu relativismu patří pragmatismus k oněm filosofiím, o nichž Lenin píše, že si jednostranně a zkomoleně osvojovaly některé stránky dialektiky.¹⁶² I o pragmatismu platí, že nezná relativnost hranice mezi pravdou relativní a absolutní,¹⁶³ že rozdíl mezi relativním a absolutním nechápe jako rozdíl relativní a že pomíjí to, že absolutní a relativní se navzájem nevylučuje.¹⁶⁴

Pragmatisté spatřují mezi absolutní a relativní pravdou příkrý předěl. Tak Schiller vidí relativnost pravdy v tom, že v ní není žádný absolutní prvek. Schiller tvrdí: „Také to není žádný skutečný paradox . . ., že naše ‚omyly‘ byly ve své době ‚pravdami‘.“¹⁶⁵ *Relativní pravda*, aby byla relativní pravdou, musí v sobě mít prvek absolutního poznání; relativní pravda zahrnuje v sobě pravdu i omyl jako rozporné stránky; rozvoj poznání směrem od relativní pravdy k pravdě absolutní se odehrává jako vyjevování a překonávání rozporu mezi pravdou a omylem; tento rozpor je v relativní pravdě obsažen.¹⁶⁶ Naproti tomu Schiller i jiní pragmatisté přistupují

¹⁵⁶ W. James, *The Meaning of Truth*, New York — London 1927, str. 263.

¹⁵⁷ W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 156.

¹⁵⁸ Viz tamtéž.

¹⁵⁹ Sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 145—146.

¹⁶⁰ Viz tamtéž, str. 152.

¹⁶¹ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 141.

¹⁶² Viz tamtéž, str. 348.

¹⁶³ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 140.

¹⁶⁴ Viz V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 320.

¹⁶⁵ F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 212.

¹⁶⁶ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 326n. Viz též K. Marx — B. Engels, *Spisy*, svazek 20, Nakladatelství Svoboda, Praha 1966, str. 102—103, 511. Srov. K. Marx — B. Engels, *Vybrané dopisy*, Svoboda, Praha 1952, str. 431—432.

k otázce pravdy metafyzicky. Pravdu pokládají za ryze relativní a neobsahující moment absolutního poznání. Absolutní pravda je podle Jamese něco zcela odděleného od procesu poznání. Absolutní pravda nemá podle něho též žádná pojítka s pravdami relativními. O relativních pravdách James uvádí: „Zatím musíme dnes žít podle pravdy, jaké možno dnes dosáhnout, a musíme být připraveni zítra ji nazvat nepravdou.“¹⁶⁷ Z toho, jakým způsobem klade James do protikladu pravdu dočasnou, pravdu relativní proti pravdě absolutní, a z celého kontextu dotyčného místa vysvítá, že dočasná pravda je podle Jamese proti absolutní pravdě naprosto nedokonalá, a proto nemá s absolutní pravdou nic společného. Absolutní pravda se však ve skutečnosti rozvíjí v ustavičném procesu poznávání, který se asymptoticky blíží k vyčerpávajícímu vědění o všem. V tomto vnitřně rozporném procesu se v relativních pravdách rozvíjejí prvky pravdy absolutní. Absolutní pravda nemůže být chápána staticky ani izolovaně od relativních pravd.

Nedialektický ráz má i sama pragmatistická explikace pojmu absolutní pravdy. Absolutní pravdu chápe pragmatismus jako ideál pravdy, která je vhodná pro každý lidský účel (Schiller), nebo také jako dokonalou moudrost člověka a absolutně dokonalou zkušenost, která se už žádnou další zkušeností nezmění, jakožto ideál, který by musil, kdyby byl někdy v budoucnu realizován, být uskutečněn jednorázově (to se zřejmě domnívá James).¹⁶⁸

V pohledu na pravdu a její změny zastávají pragmatisté hledisko absolutní proměnlivosti. Nejsou však dosti důslední. Hledisko absolutní změny pravdy místy opouštějí a v duchu evolucionismu uznávají jen evoluční vývoj pravdy bez kvalitativních změn.¹⁶⁹ Jednou tudíž opomíjejí kontinuitu, podruhé diskontinuitu v historii poznání.

Přijetí a uplatnění pragmatistických gnoseologických hledisek v jejich doslovném znění by mělo negativní dosah nejen pro teoretickou oblast, ale i pro praxi. Lze to sledovat například na etických otázkách. Relativizace pravdy logicky vede k relativizaci etických zásad. Podle pragmatismu je nám ponecháno na vůli rozhodnout se o tom, zda vůbec máme, nebo nemáme mít nějaké mravní přesvědčení. („Otázka, zda vůbec mít mravní přesvědčení, nebo ne, je rozhodována naší vůlí.“¹⁷⁰) Jestliže pak pragmatisté píší soustavná pojednání o etice, kde stanoví i mravní hodnoty a normy — například Dewey napsal o etice spolu s J. H. Tufsem rozsáhlý spis *Ethics*¹⁷¹ — je to v rozporu se základním pragmatistickým přístupem k etickým problémům. Povšimněme si jednoho ze stěžejních pojmů, na němž Dewey staví své etické úvahy, pojmu dobra. Proti etickým teoriím konečného mravního cíle, konečného dobra a nejzazšího mravního zákona klade svou koncepci „víry v pluralitu proměnlivých, pohyblivých, jednot-

¹⁶⁷ W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 149.

¹⁶⁸ Viz tamtéž.

¹⁶⁹ Viz např. tamtéž, str. 39–41.

¹⁷⁰ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London—New York 1943, str. 117. Pragmatistický relativismus v etických otázkách kritizuje J. Sommerville v knize *Soviet Philosophy*, New York 1946, str. 91–92.

¹⁷¹ John Dewey and James H. Tufts, *Ethics*, New York 1923.

livě určených případů dobra a cílů...¹⁷². Dewey přitom zdůrazňuje jedinečnost situací, jejichž řešením se uskutečňuje mravní jednání;¹⁷³ každá jednotlivá situace má pak svoje vlastní nenahraditelné dobro.¹⁷⁴ „Praktický význam situace – to znamená jednání potřebné k jejímu uspokojení – není samozřejmý. Musí se po něm pátrat. Jsou tu žádosti v rozporu mezi sebou a zdánlivá dobra na vybranou, jedno, nebo druhé, a naléhavě jde o to, nalézt pravý způsob jednání, najít dobro správné.“¹⁷⁵ A nalezení správného dobra je úkolem „intelligence“; tímto termínem se zde u Deweyho míní schopnost jednotlivce úspěšně si počínat při pokusu řešit problémy spojené se stanovením cílů a vhodných prostředků k jejich dosažení.¹⁷⁶ Podle Deweyho závisí určení dobra na jednotlivci a na jedinečné situaci. Relativistický charakter základních hledisek na morálku se – z poněkud jiné stránky – markantně projevuje v Deweyově tezi, podle níž „významnou věcí stává se pochod růstu, polepšování a pokroku spíše nežli statický výtěžek a výsledek“¹⁷⁷. Co značí toto zdůrazňování růstu a kritika staticčnosti, vysvětluje z Deweyova příkladu o zdraví: „Nikoli zdraví jako cíl ustálený jednou provždy, nýbrž potřebné zdravotní zlepšení – nepřetržitý pochod – jest cílem a dobrem.“¹⁷⁸ Tento příklad ukazuje na neudržitelnost zmíněné teze: lidé nemocní tuberkulózou nebo podobně těžce postižení by se podle toho neměli nikdy vyléčit, to není dobro, jen by se měl jejich zdravotní stav stále zlepšovat, aniž dojde k vyléčení. Neživotnost podobného způsobu nazírání je zřejmá i z příkladu o dobrém a špatném člověku; dobrý je ten, kdo byl špatný, ale stává se lepším, a špatný je ten, který, třebaže je dosud dobrý, počíná se kazit.¹⁷⁹ Karel Vorovka, který jinak při rozboru pragmatismu spíše šetří kritickými slovy, označuje logiku těchto tvrzení právem za prazvláštní.¹⁸⁰ V aplikaci na vývoj společnosti ukazuje pak Deweyovo pojetí dobra na umírněnost pragmatistického meliorismu v chápání pokroku společnosti.¹⁸¹

Na pragmatistické čiře relativistické názory na pravdu navazuje pragmatistické chápání konkrétnosti pravdy.

7. Pragmatistické pojetí konkrétnosti pravdy

Pragmatisté vystupují jako protivníci názoru o abstraktním charakteru pravdy a jako stoupenci zásady konkrétnosti pravdy.

Projevuje se v tom vnější podobnost s dialektickomaterialistickým

¹⁷² Viz J. Dewey, Rekonstrukce ve filosofii, Praha 1929, str. 124.

¹⁷³ Viz tamtéž, str. 124, 129.

¹⁷⁴ Viz tamtéž, str. 129.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 124–125.

¹⁷⁶ Viz H. K. Wells, Pragmatismus – filosofie imperialismu, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 193.

¹⁷⁷ Viz J. Dewey, Rekonstrukce ve filosofii, Praha 1929, str. 134.

¹⁷⁸ Viz tamtéž, str. 134.

¹⁷⁹ Viz tamtéž.

¹⁸⁰ Viz K. Vorovka, Americká filosofie, Praha 1929, str. 199.

¹⁸¹ Srov. H. K. Wells, Pragmatismus – filosofie imperialismu, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 199.

pojetím, podle něhož „abstraktní pravda neexistuje, pravda je vždy konkrétní“¹⁸².

Dialektický materialismus míní konkrétností pravdy především komplex podstatných určení předmětu, o němž se vypovídá. K tomu je zapotřebí nejen smyslového odrazu, ale i myšlenkového zpracování věci. Naproti tomu v pragmatismu je tendence zaměňovat konkrétní s jedinečným. Pravdivost ideje se vytváří a zároveň ověřuje jedinečnou praktickou zkušeností v naprosto jedinečné situaci. Dewey dokonce tvrdí, že „existuje tolik druhů pravdivého poznání, kolik existuje závěrů učiněných na základě rozlišujících operací, které měly za úkol rozřešit problém vytyčený v situacích dříve zakoušených“.¹⁸³

Marxisticky chápaná praxe je oporou pravdivého vystižení věcí a jevů a jejich organických souvislostí, je oporou všestranného určení věcí a jevů a vystižení jejich podstaty. Umožňuje tak vskutku konkrétní přístup ke skutečnosti. Naproti tomu pragmatismus se poznání podstaty věci programově zřiká. Pragmatisticky pojatá praxe nejenže nenapomáhá všestrannému vystihování věcí a jevů, ale vede k jednostrannému vytrhávání jednotlivých stránek skutečnosti a k abstraktnímu přístupu ke skutečnosti.

Názorným dokladem toho, že pragmatismus eklekticky vyjímá jednotlivé stránky skutečnosti, je například to, jak G. Boas líčí příčiny Descartesova objevu analytické geometrie; vidí jen ty okolnosti, že Descartes vynikal neobyčejnou inteligencí a že k objevu měl dostatek volného času. Přestože Boas přistoupil ke zkoumání věci na první pohled velmi konkrétně, vyňal jen náhodně některé okolnosti a nevystihl podstatné momenty, příčiny Descartesova objevu. Ryze subjektivistické hodnocení, k němuž se tu dochází, je ovšem dáno hlavně tím, že pragmatismus odmítá materialistické pojetí dějin a je tomuto pojetí vzdálen.

Jiným dokladem toho, že jsou náhodně vyjímány a pak spojovány jednotlivé stránky skutečnosti, je fakt, že se pragmatismus (v Deweyově verzi) dovolává Bacona jako předchůdce svých zásad. I Bacon byl ovšem empirik, i Bacon zdůrazňoval praktickou aplikovatelnost vědění, avšak byl na rozdíl od pragmatistů v podstatě materialista, byl dalek toho, aby zneuznával teorii ve jménu praxe atd. Podobnost jistých momentů Baconova učení s pragmatismem je jen vnějšková. Podstatu Baconova učení ztrácí pragmatismus ze zřetele. Podstatných podobností by se našlo jen velmi málo. V tvrzení o údajných shodách mezi Baconovými a pragmatistickými názory je uplatněn abstraktní přístup ke zkoumání jevů.

Pragmatismus nejenom nechápe, že při poznávání konkrétní pravdy jde o vystihování dané skutečnosti v komplexnosti podstatných momentů, ale že jde také o zjišťování souvislostí věcí, v nichž se konkrétnost projevuje. Konkrétní analýza věcí, které chceme vystihnout, musí přihlížet i k jejich podstatným souvislostem.

Marxistické hledisko konkrétnosti pravdy je založeno na zjištění, že věci a jevy i jejich souvislosti se neustále mění a vyvíjejí.

I pragmatistické pojetí konkrétnosti pravdy se opírá o stanovisko změn-

¹⁸² Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1955, str. 92.

¹⁸³ Viz J. Dewey, The Quest for Certainty, New York 1929, 2. Printing, str. 197.

ny, totiž o názor o absolutní proměnlivosti pravdy. Cokoli, co jednou platilo jako pravdivé, mění se později v naprosto nepravdivé, kontinuita vývoje se tu přehlíží. Pragmatistický požadavek, že pravda má mít konkrétní charakter, je spojen s ryze diskontinuítním hlediskem a ladí s pragmatistickým pluralismem, podle něhož neexistují objektivní zákony vývoje přírody a společnosti a koneckonců jakékoli souvislosti vůbec. To, že souvislosti nejsou uznávány, projevuje se i v myšlence plurality pravd. Názor o mnohosti pravd, zahrnující ideu, že teze vzájemně se fakticky vylučující nejsou v kontradikci, odporuje logice, avšak přesto v pragmatismu jistou logiku má — každá z těchto mnohých „pravd“ je něčím naprosto samostatným, je jakýmsi světem pro sebe, izolovaným od „pravd“ ostatních; od toho, že mezi „pravdami“ jsou vzájemné kontradikce, je pak možno abstrahovat. Ukazuje se tu, že podstatou pragmatistického hlediska konkrétnosti pravdy je koncepce, podle níž mezi jednotlivými pravdivými idejemi není žádná souvislost, protože každá je něčím absolutně jedinečným.

Je nasnadě postřehnout, že pragmatistický požadavek konkrétnosti pravdy je pragmatistickým relativismem nejen fundován, ale že tomuto relativismu i zpětně oplácí, stává se jedním z jeho argumentů (nemluvě o tom, že je to zároveň jak výraz, tak i nástroj subjektivismu).

8. Pragmatistický agnosticismus a skepse

Pojetí pravdy v pragmatismu má agnostický ráz. Pragmatistický agnosticismus má podobu plochého empirismu. Avšak výraz „plochý empirismus“ tu zcela přesně nepřiléhá. Pragmatismus je radikálnější než obvyklé stanovisko plochého empirismu. Obvyklý plochý empirismus nechce poznávat podstatu skutečnosti a její zákonitosti a omezuje se na pouhý popis její jevové stránky. Jde-li o subjektivně idealistický plochý empirismus, klade si obvykle za cíl popsat smyslové zážitky jako bezprostřední data vědomí a nepřekročit sféru idealisticky chápané smyslové zkušenosti. Pragmatistické nástrojové pojetí pravdivosti ideje však sleduje něco jiného, totiž vztah mezi ideou a následky, důsledky — příštími zážitky, k nimž idea vede.

Pragmatismus ovšem shodně s plochým empiristickým přístupem ke zkoumání skutečnosti odmítá veškerou „metafyziku“ a s tím zejména kauzalitu a zákonitosti hmotného světa.

James ztotožňuje kauzalitu s jednáním,¹⁸⁴ resp. formuluje názor, že kauzalita existuje v řetězu naší činnosti.¹⁸⁵ James spojuje kauzalitu, omezenou na rámec lidské činnosti, s koncepcí „čisté zkušenosti“. Píše, že jednání je „jediná forma účinku, o které můžeme hovořit v termínech čisté zkušenosti — to je kauzalita v činnosti“¹⁸⁶. Kauzální vztahy neexistují mimo vědomí a nezávisle na něm. James neuznává kauzalitu hmotného světa a na její místo klade žádost, přání člověka. Píše dokonce: „... jediný sku-

¹⁸⁴ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 183–184.

¹⁸⁵ Viz tamtéž, str. 185.

¹⁸⁶ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 183–184.

tečný důvod, který mohu uvážit, proč něco vůbec má vznikat, je ten, že si to někdo přeje, aby to tu bylo... (podtrhl James — K. H.). To je živý důvod, a ve srovnání s ním jsou hmotné příčiny pouhými příznaky.“¹⁸⁷

Dewey následuje v názorech na kauzalitu Jamese a jeho hledisko dále rozpracovává. Označuje termín „kauzální zákony“ za pouhý slovní obrat.¹⁸⁸ Tento postoj souvisí s tím, že kategorie kauzality je podle slov Deweyho nikoliv ontologická, nýbrž logická, čímž se míní, že pojem kauzality je toliko prostředek, jímž se v určitých případech řídí zkoumání.¹⁸⁹ Kategorie kauzality má v Deweyově pojetí jen nástrojový ráz, neodráží nic hmotného. Dewey nejen neuznává, že kauzální vztahy jsou objektivně reálné, ale přímo požaduje vzdát se takového hlediska. To je smysl jeho výroku o tom, že „ontologická“ interpretace (kauzality — K. H.) má být opuštěna.¹⁹⁰

Ve výkladu geneze kategorií týkajících se kauzální povahy dění bývá přisuzována významná úloha praxi. Jestliže však materialistická koncepce praxe napomáhá zjišťovat objektivní charakter kauzality i nalézat vysvětlení vzniku a vývoje kauzálního myšlení,¹⁹¹ pak pragmatistické pojetí praxe může být v souladu s hlediskem nekauzálním a může je pomáhat ospravedlňovat. Je tomu tak především proto, že praxe (a s tím i pravda, kterou pragmatisté činí na praxi závislou) se v pragmatismu chápe voluntaristicky a je jedním z důležitých článků voluntaristického přístupu ke skutečnosti.

Teoretickou bází pragmatistického postoje ke kauzalitě je pragmatistický pluralismus,¹⁹² který má indeterministické ladění. Akauzalismus je v neposlední řadě podporován i pragmatistickým nástrojovým pojetím pravdy s jeho agnostickými průvodními rysy.¹⁹³ K agnostické tendenci vzdávat se poznávání podstaty věcí se v pragmatismu přidružuje i tendence ke skepticismu.

V nemarxistické filosofické literatuře je někdy pragmatismus označován za druh skepse. Není tomu tak neprávem. Potvrzují to například názory Jamesovy. Podle Jamese platí, že až na některé výroky, které nám nic nepovídají o konkrétní skutečnosti, „... nenajdeme jediný výrok, který by někdo považoval za evidentně jistý...“¹⁹⁴ James zavrhuje objektivní jistotu poznání a snaží se to zdůvodňovat například tvrzením, že učením o objektivní jistotě poznání se řídila středověká inkvizice.¹⁹⁵ Jamesův postoj k myšlence objektivní jistoty poznání je v souladu s jeho názorem, jenž je obecně pragmatistický — že totiž všechny poznatky mají toliko charakter hypotéz.¹⁹⁶ Žádná z těchto hypotéz nám nemůže skýtat jistotu

¹⁸⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 195.

¹⁸⁸ Viz J. Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, London 1939, str. 445.

¹⁸⁹ Viz tamtéž, str. 462.

¹⁹⁰ Viz tamtéž.

¹⁹¹ Srov. Jaromír Bartoš, *Kauzalita a homo faber*, *Filosofický časopis*, Československá akademie věd, roč. XVI, Praha 1968, č. 2, str. 262 n.

¹⁹² O Deweyho pluralismu viz též Karel Kosík, *Dialektika konkrétního*. Studie o problematice člověka a světa, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1965, str. 78–79.

¹⁹³ O agnostickém rázu instrumentalismu srov. J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 183.

¹⁹⁴ Viz W. James, *The Will to Believe, Selected Papers on Philosophy*, London — New York 1943, str. 111.

¹⁹⁵ Viz tamtéž, str. 112.

¹⁹⁶ Srov. též např. J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 111.

a platí to i o názoru, že existuje objektivní evidence poznání; tento názor je rovněž pouze hypotézou. Podle Jamese „... přesvědčení, že evidence, na niž spoléháme, je skutečná a objektivní, je prakticky jen jednou další domněnkou, přidanou ke spoustě těch, které tu už jsou“¹⁹⁷. James dělá závěr, že v poznání i jednání jsme vydáni na pospas riziku.¹⁹⁸ Zbývá podle něho jen jedna jistá pravda: „Je pouze jedna neotřesně jistá pravda a to je pravda, kterou ponechává jako platnou i pyrrhonská skepse - pravda, že přítomný fenomén vědomí existuje.“¹⁹⁹

U druhého hlavního představitele amerického pragmatismu Deweyho není pragmatistický skepticismus podán v tak otevřené podobě, jeho učení se však zakládá v podstatě na téměř skepticizmu. Proti materialistickému monismu a determinismu klade Dewey své stanovisko probability – všechny teorie mají jen ráz pracovních hypotéz a jednat můžeme jen na podkladě pravděpodobnosti.

Dewey však někdy jako by jistotu poznání uznával. Pozitivním výsledkem zkoumání je podle Deweyho tak zvané tvrzení se zárukou²⁰⁰. K tomu, aby se dospělo k tvrzení se zárukou, pomáhají logické formy.²⁰¹ Logické formy ovšem nijak nemohou pravdivost tvrzení zaručit, a to ani tehdy, jsou-li interpretovány materialisticky. Dewey je však chápe instrumentálně, a tudíž agnosticky, stejně jako pravdu. Logické formy myšlení nemají podle Deweyho odrazový charakter, jsou to pouze prostředky, vzniklé při zkoumání, jichž se ke zkoumání používá. Takovým chápáním logických forem myšlení se dokumentuje labilní charakter tvrzení, která Dewey nazývá tvrzeními se zárukou. Kromě toho mohou, jak z Deweyova vylíčení věci vysvítá, tato „zaručená tvrzení“ být předmětem revize při dalším zkoumání.²⁰² Jejich kritériem je jen to, že jsou v dalším zkoumání použitelná.²⁰³ Takové kritérium však fakticky pravdivost těchto tvrzení nijak nezaručuje, a „záruka“, o které Dewey mluví, není tedy reálná. Hledisko nejistoty poznání nakonec se tudíž projevuje i zde, v případě tak zvaných zaručených tvrzení.

*

Nyní, když jsme pojednali o různých stránkách pragmatistické koncepce pravdy, můžeme přistoupit k rozboru způsobu, jak pragmatismus řeší některé otázky metodologie vědy.

¹⁹⁷ Viz W. James, *The Will to Believe, Selected Papers on Philosophy*, London – New York 1943, str. 112.

¹⁹⁸ Viz tamtéž, str. 125 n.

¹⁹⁹ Tamtéž, str. 123.

²⁰⁰ Viz J. Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, London 1939, str. 8–9, 104–105.

²⁰¹ Viz tamtéž, str. 3–4.

²⁰² Viz tamtéž, str. 8.

²⁰³ Viz tamtéž, str. 8–9. Srov. G. H. Mead, *The Philosophy of the Act*, Chicago 1938, str. 95.